

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1996 metai

VILNIUS **pradai** 1997

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1996

VILNIUS 1996

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1996

VILNIUS 1997

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-74-0

© Lietuvos istorijos institutas, 1997

GEDIMINAS RUDIS

JUNGTINIS ANTISMETONINĖS OPOZICIJOS SAJŪDIS 1938—1939 METAIS

Vienas iš įdomiausių epizodų antismetoninės opozicijos istorijoje — krikščionių demokratų, liaudininkų ir voldemarininkų susibūrimas bendron kovon, Lietuvių aktyvistų sąjungos (LAS) įkūrimas — ne tik menkai iširtas, bet ir labai nevienodai vertinamas. Pasitaiko, kad ir LAS pavadinimas neteisingai rašomas¹, tačiau nuostabiausia yra tai, kad skirtingos nuomonės taip ir nesusikirto, t.y. nė vienas iš autorių net nepabandė polemizuoti su kitaminčiais.

Andrius Bulota 1962 m. savo knygoje „Nuo baltojo žirgo iki svastikos“ įrodi-
nėja, kad jungtinio opozicijos sąjūdžio iniciatoriai buvo voldemarininkai, siekę
„suburti visas reakcijos jėgas „bendram žygiui“ — fašistiniam režimui Lietuvoje
konsoliduoti“². Dar daugiau, esą šią voldemarininkų akciją parengę naciai „brę-
stant Europos rytuose sprendžiamiems įvykiams“³. Apskritai A. Bulotos knyga
priskirtina kovingai propagandinei literatūrai, kai siekiama ne ką nors išsiaiškinti,
o apkaltinti. Autorius labiausiai stengėsi demaskuoti voldemarininkus, kaip „vo-
kiečių agentus“, ir jis tai darė, suversdamas krūvon ir tikrus faktus, ir visokius
nepatikrintus gandus bei insinuacijas.

„Prohitlerinės krypties voldemarininkų opoziciniu sąjūdžiu“ LAS vadina ir Pet-
ronėlė Žostautaitė, visiškai nepagrįstai voldemarininkais apšaukdama Juozą Pa-

---

¹ Sovietmečiu išleistose enciklopedijose Lietuvių aktyvistų sąjunga vadinama Lietuvos aktyvistų są-
junga. Žr. Žygininkai, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 12, Vilnius, 1984, p. 527; J. Zinkus,
Žygininkai, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius, 1988, p. 676. Tą pačią klaidą kartoja ir P.
Žostautaitė. Žr. P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923—1939*, Vilnius, 1992, p. 301—302.

² A. Bulota, *Nuo baltojo žirgo iki svastikos*, Vilnius, 1962, p. 140.

³ Ten pat, p. 143.

jaujį bei Ernestą Galvanauską. Tačiau skirtingai nuo Bulotos, teigusio, kad LAS visą laiką veikė po nacių sparnu, ji pažymi, kad Vokietija tik iš pradžių rėmė voldemarininkus, tačiau vėliau ėmė žiūrėti į juos su nepasitikėjimu, kaip į silpną, nedaug įtakos Lietuvos gyventojams turinčią organizaciją⁴.

Tuo tarpu Aldonos Gaigalaitės teigimu bendros kovos prieš A. Smetonos režimą organizatoriai buvo krikščionys demokratai, tik vėliau jiems teko rungtis dėl pirmavimo su voldemarininkais, o apskritai opozicijos sąjūdis „nebuvo per daug vieningas“⁵. Sąjūdžio prieštaravimų A. Gaigalaitė neanalizavo, apsiribodama jų paminėjimu. Atrodo, jog rašydama plačią monografiją apie klerikalizmą Lietuvoje, LAS ji vertino, kaip ne itin reikšmingą epizodą. Vis dėlto A. Gaigalaitė vienintelė yra aptarusi dvi paskelbtas sąjūdžio programas, nurodžiusi jų skirtumus.

Belieka tik apgailestauti, kad LAS savo monografijoje „Lithuania in crisis“ apėjo Leonas Sabaliūnas, tepaminėjęs, kad buvo susidariusi tokia „trilypė opozicijos sąjunga“⁶.

Šiame straipsnyje norima išsiaiškinti, kaip susikūrė jungtinis opozicijos sąjūdis, ko jis siekė ir kas pagaliau iš viso to išėjo. Turėta galimybės remtis gana įvairiapusiškais šaltiniais: Valstybės saugumo departamento (VSD) sukaupta sąjūdžio sekimo bei jo dalyvių kvotos medžiaga, sąjūdžio leidiniais „Žygis“, „Bendras žygis“, vieno iš sąjūdžio dalyvių Juozo Audėno atsiminimais⁷. Labai naudingas buvo sąjūdį rėmusio istoriko Zenono Ivinskio dienoraštis, kuris dabar yra Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriaus nuosavybė.

Opozicijos vienijimasis

1920—1926 m. A. Smetonai savo kailiu teko patirti, ką reiškia būti opozicijoje, kai valdžia visokiais būdais varžo jos veiklą. Tuomet jis aukštai vertino opozicijos vaidmenį, laikydamas ją valdžios išsigimimo priešnuodžiu. Tačiau A. Smetonai nusitvėrus „vieningos tautos su vienu vadu priešakyje“ idėjos ir tapus pagrindiniu jos realizuotoju, jo požiūris į opoziciją iš esmės pasikeitė. Ji buvo pamerkta išnykti, kaip „atgyvenusios“ parlamentinės demokratijos liekana ir kliu-

---

⁴ P. Žostautaitė, min. veik., p. 301—302.

⁵ A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917—1940*, Vilnius, 1970, p. 134—140.

⁶ L. Sabaliūnas, *Lithuania in crisis: Nationalism to communism 1939—1940*, Bloomington, London, 1972, p. 44.

⁷ J. Audėnas, *Paskutinis posėdis*, antras fotografuotinis leidimas, Vilnius, 1990.

vyns, siekiant „tikrosios“ tautos vienybės. Kaip rodo pasaulinis patyrimas, sunaikinti opoziciją arba bent priversti ją redukuoti iki giliame pogrindyje veikiančios saujelės drąsuolių įmanoma tik pačiomis drastiškiausiomis ir kruvinomis priemonėmis, unifikuojant visą viešąjį visuomeninį gyvenimą bei griežtai jį kontroliuojant. Tačiau A. Smetona nenorėjo braidyti kraujyje. Teisybė, jis labai sustiprino ir ištobulino policinius valdymo metodus, visiškai nublukindamas krikščionių demokratų „despotizmą“, kurį ir pats smerkė rinkimų į III Seimą metu. Vis dėlto, tolydžio siaurindamas kilpą ant opozicijos kaklo, A. Smetona jos visiškai neužveržė, t.y. šioji tokia opozicinė veikla buvo toleruojama. Uždarius opozicines partijas, jos persitvarkė į „srovės“: gana viešai veikė buvusiųjų partijų vadovaujantys centrai, legaliai ėjo jų spauda. Nors laikraščiai ir turėjo paklusti griežtai 1935 m. pabaigoje priimto spaudos įstatymo kontrolei, tačiau ir liaudininkų „Lietuvos žinios“, ir krikščionių demokratų „XX amžius“ smarkiai skyrėsi nuo valdžios oficiozo „Lietuvos aidas“. Tam tikra dalis tautininkų, ypač jaunosios kartos, buvo nepatenkinta tokiu „liberalizmu“, reikalaujama sugriežtinti režimą, tačiau A. Smetona nepasidavė.

Opozicijos A. Smetonos režimui vaidmuo ir reikšmė — gana plati, atskiros monografijos verta tema. Tačiau vieną išvadą galima daryti ir be ypatingų tyrinėjimų. Nė vienas iš keliolikos rengtų perversmų ir sukilimų netapo tikrai rimtu A. Smetonos režimo išbandymu. Dauguma jų buvo išaiškinti ir išardyti dar embrioninėje stadijoje, o 1927 m. Tauragės sukilimas ir 1934 m. kariuomenės pučas nesunkiai nuslopinti. Kaip viename straipsnyje pažymėjo Algirdas Julius Greimas, „partijų kova Nepriklausomoje Lietuvoje, nebūdama socialinių prieštaravimų, o tikrai ideologinių įpročių ar tendencijų išraiška, negalėjo pasiekti aštresnių formų, kurių nebepajėgtų apmalšinti kelios policijos rezervų kuopos“⁸. A. Smetonos režimo padėtį lengvino ir tai, kad opozicija buvo susiskaldžiusi ir labai nevieninga. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje ją sudarė trys srovės: krikščionių demokratų, liaudininkų ir voldemarininkų. (Socialdemokratų balso, galima sakyti, nebesigirdėjo, o komunistai buvo užsimoję ne tiek prieš A. Smetoną, kiek prieš „buržuazijos viešpatavimą“.) Kiekvienos iš jų idealai buvo labai skirtingi. Pavyzdžiui, liaudininkai laikė A. Smetoną uzurpatoriumi ir siekė atkurti demokratiją. Tuo tarpu voldemarininkai norėjo nuversti „lepšią“ A. Smetoną, kad jo vieton stojęs „tikras“ autoritetas įvestų griežtą diktatūrą. Pagaliau krikščionys demokratai, nors ir pasisakė už demokratinę santvarką, tačiau įsivaizdavo ją toli gražu ne tokią kaip liaudininkai. Taigi atrodė, kad apie opozicijos srovių susitelkimą bendron kovon negali būti nė kalbos. Tačiau gyvenimas pilnas netikėtumų.

---

⁸ A.J. Greimas, Gruodžio 17 perversmas (Konkrečios analizės bandymas), *Darbas*, 1957, nr. 1, p. 15.

1938 m. vasario 11 d. Seimas priėmė naująją Lietuvos Konstituciją, kuri suteikė prezidentui dar didesnius įgaliojimus. Tiesa, kad Konstitucija įsigaliojūtų, Seimo pritarimo nepakako. Dar tris mėnesius reikėjo laukti, ar nepareikš veto prezidentas arba protesto ne mažiau kaip 50 tūkst. piliečių. Tačiau nieko panašaus neįvyko. A. Smetonai griebtis veto neprireikė, nes Seimas, svarstydamas (šį žodį būtų galima rašyti kabutėse) Konstitucijos projektą, jokių esminių pataisymų nepadarė, o surengti plačią nepritarimo autoritarizmo stiprinimui kampaniją niekas nerizikavo. Taigi gegužės 12 d. naujoji Konstitucija įsigaliojo. Ta proga sušauktame iškilmingame Seimo posėdyje A. Smetona pabrėžė, kad „nuo šios dienos darosi pastovi Lietuvos santvarka“⁹. Tuo tarpu jau buvo pradėjęs bręsti sąjūdis, ketinąs paversti šiuos A. Smetonos žodžius niekais.

Šiek tiek opozicija pagyvėjo 1938 m. pradžioje paskelbus naujosios Konstitucijos projektą. Liaudininkai ir krikščionys demokratai jam nepritarė. Pastarieji netgi buvo bemėginą pasinaudoti teise surinkti reikalingą skaičių parašų, kad Konstitucija neįsigaliojūtų, tačiau žinodami, jog bus valdžios apkaltinti priešvalstybine veikla, šio sumanymo atsisakė. Voldemarininkų pozicija VSD žiniomis buvo dviprasmiška. Naujajai Konstitucijai jie iš esmės pritarė, tik jautėsi užgauti, jog nebuvo pakviesti dalyvauti ją rengiant. Todėl jie pritarė ir prieš Konstituciją nukreiptai krikščionių demokratų akcijai¹⁰. Tačiau labiausiai įvairias opozicijos gruputes suartino Lietuvos užsienio politikos negandos. Lenkijos ultimatumo priėmimas buvo didžiulis smūgis lietuvių tautinei ambicijai ir sukėlė didžiulį pasipiktinimą A. Smetonos režimu. Daug kam atrodė, jog šis priverstinis diplomatinių santykių su Lenkija užmezgimas reiškia ir kovos už Vilnių baigtį. Maža to, plačiai pasklido gandas, jog ultimatumas — tai tik tautininkų surežisuotas spektaklis. Esą Lietuvos vyriausybė, „būdama lenkiško elemento įtakoje“, seniai siekusi sutvarkyti santykius su Lenkija, tačiau nedrįsusi to padaryti, bijodama kaltinimų, jog išsižada Vilniaus. Dėl to Lenkijos vyriausybė buvo paprašyta padaryti spaudimą¹¹. Bandant išsklaidyti panašius įtarinėjimus ir apskritai prislopinti sukilusias aistras, kovo 22 d. buvo sušauktas įvairių organizacijų atstovų susirinkimas, kuriame Šaulių sąjungos vadas Pranas Saladžius pareikalavo pareikšti visuotinį pasitikėjimą vyriausybe bei pritarimą jos politikai, grasindamas, jog nepritariančios tokiai iniciatyvai bus paskelbti „gaivalais“. Tačiau susirinkimo organizatoriams teko skau-

⁹ *Seimo stenogramos, Trečioji nepaprastoji sesija. 87/9-asis posėdis. 1938 m. gegužės 12 d.*, p. 154.

¹⁰ 1938 02 11 VSD Agentūros skyriaus parengta 1938 m. sausio mėn. įvykių apžvalga, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau — *LCVA*), f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 397.

¹¹ 1938 06 10 VSD Agentūros skyriaus parengta įvykių 1938 m. gegužės mėn. apžvalga, ten pat, l. 224. Apie šiuos gandus savo dienoraštyje rašo ir Z. Ivinskis. Žr. Z. Ivinskio dienoraštis, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Rankraščių skyrius* (toliau — *LNB RS*), f. 29, b. 14.02, p. 148.

džiai nusivilti. P. Saladžius gavo tokį atkirtį, jog turėjo atsiprašyti sukviestųjų organizacijų atstovus už sugaišintą laiką¹².

Ne geriau sekėsi ir tos pačios dienos vakare Karininkų ramovėje surengtoje visuomenės ramavimo akcijoje teisingumo ministrui Stasiui Šilingui bei užsienio reikalų ministrui Stasiui Lozoraičiui. Pastarasis ištisą valandą aiškino, kodėl reikėjo priimti ultimatumą, tačiau mažai ką įtikino. Jo argumentus suniekino ir aštriai prieš vyriausybės užsienio politiką pasisakė žymūs mokslo ir visuomenės veikėjai: Mykolas Biržiška, Pranas Dielininkaitis, Paulius Slavėnas, Mykolas Römeris, Kazys Pakštas. P. Dielininkaitis, piktindamasis, jog vyriausybė „daro šantažą iš patriotinių jausmų“, reikalavo jos atsistatydinimo¹³. Žodžiu, bandymai nuraminti visuomenę tik dar labiau ją erzino.

Matydamas tokias nuotaikas, A. Smetona ryžosi paaukoti savo ištikimąjį bendražygį Juozą Tūbelį, atstatydamas jį iš ministro pirmininko ir pavesdamas sudaryti vyriausybę Vladui Mironui. Tačiau šis manevras nedaug padėjo. Nemaža visuomenės dalis laukė kur kas didesnių permainų, bent jau koalicinės vyriausybės sudarymo. Be to, gandonešiai laikė V. Mironą vyriausiuoju spektaklio „Ultimatumas“ režisieriumi¹⁴.

Tik priėmus Lenkijos ultimatumą prasidėjo krikščionių demokratų ir liaudininkų lyderių pasitarimai dėl vieningos kovos prieš A. Smetonos režimą ir bendros programos parengimo. Ši besiformuojanti koalicija buvo praminta „Ašimi“. Tikriausiai tai buvo savotiška aliuzija į Berlyno—Romos ašį. Tuo pačiu metu sukruto ir voldemarininkai. Juos sekę valstybės saugumo pareigūnai pastebėjo, kad jie vėl rengia sukilimą, be to, kviečia prisidėti ir krikščionis demokratų. Tai buvo pirmas kartas, kai voldemarininkai ėmė ieškoti sąjungininkų. Tačiau VSD ir šį kartą suardė jų planus. Gegužės pabaigoje aktyviausiems sukilimo rengėjams buvo liepta dingti iš Kauno, kitiems tik pagrasinta, ir saugumiečiai nusprendė, kad „tos grupės sumanymas laikomas iširusiu“¹⁵. Ši išvada pasitvirtino tik iš dalies.

„Ašies“ programos kūrimas nebuvo sklandus ir užtruko daugiau kaip pusmetį. Kaip savo atsiminimuose pažymėjo vienas iš jos rengėjų J. Audėnas, daugiausia ginčytasi dėl tikybos dėstymo mokyklose, civilinės metrikacijos įvedimo ir pan.¹⁶. Dėl šių dalykų liaudininkai ir krikščionys demokratai nesutarė nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo. Kad derybos vyko nelengvai, galima spręsti ir iš 1938 m. rugpjū-

---

¹² Z. Ivinskio dienoraštis, ten pat, p. 149.

¹³ Ten pat, p. 149—150.

¹⁴ 1938 06 10 VSD Agentūros skyriaus parengta įvykių 1938 m. gegužės mėn. apžvalga, *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 224.

¹⁵ Ten pat, l. 225.

¹⁶ J. Audėnas, min. veik., p. 110—111.

čio pradžioje „Lietuvos žiniuose“ išspausdinto redakcijos straipsnio, kuriame tiesiai buvo pasakyta, jog dažnai girdimi krikščionių demokratų kvietimai aukoti partines ambicijas vardan valstybės interesų tėra gražūs žodžiai: „XX a“ kalba apie gyvenimą, susikonsolidavimą, bendradarbiavimą. Tai labai gražu. Bet bendradarbiavimas nėra įmanomas be lojalumo, be pripažinimo to, su kuo norima bendradarbiauti — valstybinio objektyvumo ribose. Deja, „XX a“ niekuomet nėra viešai pasisakęs už sąžinės laisvę. O jei jis to nepasako, savaime galima manyti, kad ir šioj srity jis nenori atsisakyti prievartos priemonių“¹⁷. Vis dėlto noras pasiekti susitarimą buvo stipresnis už tarpusavio prieštaravimus. „Čia daug sveiko reikalų supratimo parodė naujieji krikščionių demokratų vyrai: dr. Dielininkaitis ir dr. Skrupskelis. Mums, valst. liaudininkams, tatai darė labai gerą įspūdį. Spėjome, kad krikšč. demokratų partijoje didesnę įtaką pradėjo įgyti pasauliečiai intelektualai“, — taip apie nesutarimų įveikimą rašė J. Audėnas¹⁸.

1938 m. lapkričio viduryje „Ašies“ programa jau buvo parengta. Dabar reikėjo galvoti, kaip geriau ją išpopuliarinti ir padaryti plataus, galingo judėjimo kelrodžiu. Apie krikščionių demokratų ir liaudininkų dienraščių panaudojimą tam reikalui negalėjo būti nė kalbos, o apsiriboti vien pagrindine veikla irgi nenorėta. Tai buvo ir pavojinga, ir nelabai efektyvu. Pagaliau apsižiūrėta, jog necenzūruojamą laikraštį galima leisti Klaipėdoje. Mat nuo 1938 m. lapkričio 1 d. panaikinus karo padėtį, centrinės valdžios politika Klaipėdos krašte buvo visai paraližuota. Vals-tybės saugumo policija iš esmės nustojo ten veikusi, o nuo 1939 m. sausio 1 d. ji buvo visiškai atšaukta. Žinoma, kurti opozicinės veiklos židinį Klaipėdoje buvo gana rizikinga. Nebuvo abejonės, jog valdžia bandys sukompromituoti opozicionie-rius, apkaltindama juos talkininkavimu Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos šalininkams. Vis dėlto tikėtasi, kad tokius kaltinimus pavyks atremti.

Iškilo ir naujų problemų. Reikėjo rasti žmonių, kurie tiesiogiai rūpintųsi laik-raščio leidimu, platinimu ir kitokiais reikalais. Nė vienas iš „Ašies“ lyderių nenorėjo keltis į Klaipėdą ir apskritai buvo nusprendę vadovauti sąjūdžiui nesigarsin-dami. Tai padėjo jiems išvengti represijų. Tačiau, kita vertus, kaip tik dėl šitokios konspiracijos bei stengimosi žarstyti žarijas svetimomis rankomis, tarp jų ir Klai-pėdoje sukurto veiklos židinio susidarė pernelyg didelis atotrūkis, ir sąjūdis nuėjo šunkeliais. Žinoma, niekas to nesitikėjo. Ypač kai pavyko susitarti, kad Klai-pėdoje viskam vadovaus senas ir užsigrūdinęs politikos vilkas, Prekybos instituto dėstytojas Juozas Pajaujis. Daug tikėtasi ir iš Prekybos instituto direktoriaus Er-nesto Galvanausko. Galbūt nieko bloga nebūtų atsitikę, jeigu jiems į pagalbą nebūtų nuvykęs vienas iš aršiausių voldemarininkų Algirdas Sliesoraitis.

---

¹⁷ Valstybišku, ne siauru grupiniu mastu, *Lietuvos žinios*, 1938, rugpjūčio 4.

¹⁸ J. Audėnas, min. veik., p. 112—113.

Jau minėjome, kad netrukus po Lenkijos ultimatumo priėmimo voldemarininkai pradėjo ieškoti ryšių su krikščionimis demokratais. Tuomet bendradarbiavimas neužsimezgė. VSD žiniomis, „rimtesni“ krikščionių demokratų veikėjai nepalankiai žiūrėjo į voldemarininkus, tačiau jau tada buvo požymių, kad ši nuostata gali keistis¹⁹. Taip ir atsitiko, nusprendus pradėti veiklą Klaipėdoje. Lapkričio pabaigoje vienas iš „Ašies“ aktyvistų Leonas Bistras pradėjo derybas su A. Sliesoraičiu dėl voldemarininkų ištraukimo į sąjūdį²⁰. Valstybės saugumo pareigūnai labai domėjosi šiomis derybomis, tačiau nieko konkretaus apie jas nesužinojo. Iš Z. Ivinskio dienoraščio matyti, jog su voldemarininkais tarėsi ne tik L. Bistras. Lapkričio 23 d. „XX amžiaus“ redakcijoje įvykusiame dienraščio aktyvo posėdyje P. Dielininkaitis (posėdyje dar dalyvavo Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Z. Ivinskis ir Stasys Yla) prasarė, kad voldemarininkai „jau kelios savaitės“ kaip rengia perversmą, siekdami įpauoti ir krikščionis demokratus. Jį patį irgi keletą kartų kvietę „pietų“. Ši netikėta žinia taip sujaukino ir pritrėkė Z. Ivinskį, kad vakare jis ilgai negalėjęs užmigti, o posėdyje griežtai pareiškė: „Nei valstybei, nei tautai, nei katalikams iš to nebus gero“²¹. Beje, Z. Ivinskiui nelabai patiko ir bičiuliavimasis su liaudininkais. Kai lapkričio 24 d. P. Dielininkaitis pranešė, jog nutarta drauge su jais leisti „laikraštuką ar neperiodinius leidinius“ Klaipėdoje, Z. Ivinskis atrėžė, jog „geriau būtų, jei katalikai vieni savo visuomenės nuomonę formuotų“²². Žodis „vienai“ jo dienoraštyje pabrauktas. P. Dielininkaičio argumentai, jog kadaise su liaudininkais sėkmingai bendradarbiauta, todėl ir dabar reikia siekti realios vienybės, Z. Ivinskio neįtikino.

Visiškai neradome duomenų, ką apie voldemarininkų įtraukimą sąjūdį galvojo liaudininkai. Toks sumanymas jiems negalėjo labai patikti, tačiau neįmanoma patikėti, jog krikščionys demokratai be jų žinios ir pritarimo pradėjo derybas su A. Sliesoraičiu. Kai pats nenori rizikuoti, negali būti labai išrankus, rinkdamasis kovos partnerius. Tikriausiai tikėtasi, jog voldemarininkai neįstengs dominuoti ir pasitenkins kukliu vykdytojo vaidmeniu, o jų kovingumas bei nemaža įtaka kariuomenėje sustiprins sąjūdį.

Taigi gruodžio pradžioje prie „Ašies“ prisijungė ir voldemarininkai. Metęs visus reikalus Kaune, gruodžio 8 d. A. Sliesoraitis išvyko Klaipėdon. Kaip vėliau gailėjosi liaudininkai ir krikščionys demokratai išėję su velniu obuoliauti!

---

¹⁹ 1938 06 10 VSD Agentūros skyriaus parengta 1938 m. gegužės mėn. įvykių apžvalga, *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 225.

²⁰ 1938 12 15 L. Bistro, P. Dielininkaičio ir kitų sąjūdžio dalyvių kvotos santrauka, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 90, l. 2; VSD Agentūros skyriaus parengta 1938 m. gruodžio mėn. įvykių apžvalga, ten pat, ap. 5, b. 3381, l. 3.

²¹ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 195.

²² Ten pat.

Aktyvaus veikimo pradžia

1938 m. lapkričio 22 d. du žymūs krikščionys demokratai Aleksandras Stulginskis ir Mykolas Krupavičius įteikė ministrui pirmininkui memorandumą, kuriame vėl ragino sudaryti koalicinę vyriausybę, sutelkiant „pačias geriausias ir daugiausia patyrimo ir nusimanyimo turinčias jėgas“²³. Vėliau „Žygyje“ apie šį vizitą bus išspausdinta nedidelė žinutė: „Mironas nieko realaus nepažadėjo. Girdėti, kad atsilankiusieji pateikė valdžiai ultimatumą eiti neatidėliojant prie tautos vienybės, pagrasinta priešingu atveju pradėti visame krašte bruzdėjimą. Mironas teisinęsis, kad jis yra bejėgis pakeisti suakmenėjusią diktatūrą“²⁴. Tikriausiai V. Mironas taip nekalbėjo, tačiau, šiaip ar taip, atsakymas buvo neigiamas.

Po savaitės, lapkričio 28 d., buvo išleistas ir tuojau pradėtas platinti „Antrojo steigiamojo seimo iniciatorių“ pasirašytas atsišaukimas „Tautiečiai! Didžiausias Lietuvių Tautos priešas: Smetonos valdžia!“ Jame, pabrėžus, kad „jau dvylika metų kaip 5000 atrinktų niekšų — Smetonos tarnų — grobuoniškai valdo Lietuvą“, „sąmoningai apgaudinėja ir mulkina tautą, slėpdami tikrai katastrofišką valstybės padėtį“, buvo raginama sukilti iškeliant tokius reikalavimus: „1. Gražinti spaudos ir organizacijų laisvę. 2. Amnestuoti visus politinius kalinius, gražinant jiems visas teises. 3. Atsistatydinti Smetonos švogerių vyriausybei. 4. Sudaryti vyriausybę iš visoj tautoj turinčių pasitikėjimą buvusių prezidentų ir minist. pirmininkų, atšaukiant iš ištėrimo Prof. Augustiną Voldemarą. 5. Paleisti lenkų ultimatumo metu verkšlenusį tariamąjį seimą. 6. Sušaukti antrąjį steigiamąjį seimą“²⁵.

Remdamasis iš VSD gauta informacija, „Lietuvos aidas“ paskelbė, jog šį atsišaukimą užsienyje pagamino ir Lietuvoje platina neramumų kėlėjai — volde-
marininkai. Nesunku buvo suprasti, kad tas užsienis — tai Vokietija. „Ko galima laukti iš tokio atsišaukimo, kuris pagamintas svetimų rankų! Tai yra nuodai, svetimųjų leidžiami į mūsų tautos kūną“, — piktinosi nepasirašęs straipsnio autorius ar autoriai²⁶. Atsakydamas į tai, A. Sliesoraitis pareiškė: „Atsišaukimo „Tautiečiai“ nemačiau ir nežinau, kieno tai darbas. Gal tai padarė „neramumų kėlėjai“, o gal ir ne“²⁷. Taigi jis neigė tik savo dalyvavimą rengiant šį atsišaukimą. Tvirtinti, jog niekas iš voldemarininkų piršto neprikišo, matyt, būtų buvę per daug akiplėšiška.

²³ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 347.

²⁴ Stulginskio ir Krupavičiaus atsilankymas, *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 11.

²⁵ Min. atsišaukimas, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 121, l. 2.

²⁶ Dėl paskutinių įvykių, *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 13.

²⁷ A. Sliesoraitis, *Laisvos Lietuvos naudai*, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 8.

Prie salvių į A. Smetonos režimo langus priskirtinas ir „Lietuvos žinių“ 1938 m. gruodžio 2 ir 3 d. numeriuose išspausdintas didelis J. Pajaujo straipsnis „Klaipėda juda!“ . Analizuodamas, kodėl Klaipėdos krašte susidarė tokia nepakenčiama padėtis, gresianti jo netekimu, J. Pajaujis, nors ir neneigdamas nepalankiai susiklosčiusios tarptautinės konjunktūros įtakos, labiausiai kaltino netikusią Lietuvos vyriausybės politiką. Įspėdamas neturėti per didelio optimizmo, jis vis dėlto teigė, jog dar yra galimybių neprarasti Klaipėdos krašto ir normalizuoti ten gyvenančių lietuvių ir vokiečių santykius. Kad ir užuolankomis,— cenzūros sąlygomis kitaip nė nebuvo galima,— J. Pajaujis taip pat davė suprasti, kad skubūs ir sunkūs gelbėjimo darbai ne dabartinės vyriausybės jėgoms. Apskritai jo straipsnis buvo triuškinantis atkirtis ministrui pirmininkui V. Mironui, kuris kairėn ir dešinėn dalijamuose interviu tarsi nesiorientuodamas tvirtino, jog dėl Klaipėdos nėra ko jaudintis.

Taigi „Lietuvos žinios“ ištraukė iš užmaršties tautininkų išvaikyto III Seimo narį, mėginusį 1927 m. balandžio mėn. jėga atkurti demokratiją ir už tai griežtai nubaustą. Straipsnis pasirodė, kai J. Pajaujis jau buvo davęs sutikimą prisidėti prie jungtinio opozicijos sąjūdžio, todėl spėjame, jog ne tik norėta pabrėžti didelį susirūpinimą dėl galimos nesėkmės artėjančiuose Klaipėdos krašto seimelio rinkimuose (J. Pajaujis irgi buvo iškėles savo kandidatūrą), bet ir užbėgti už akių kaltinimams, kad Klaipėdoje sukurtas opozicinės veiklos židinys talkina anšliusininkams.

A. Smetona ir vyriausybė, žinoma, jautė, kad „Ašis“ kažką rezga, tačiau nematė, jog šalis yra atsidūrusi prie vidaus politinės krizės slenkščio. Vis dėlto šiokio tokio manevro buvo griebtasi. Gruodžio 5 d. A. Smetona reformavo V. Mirono vyriausybę, pakeisdamas 5 ministrus. Susisiekimo ir teisingumo ministrų portfeliai buvo įteikti „voldemarininkams artimiems“ — taip tradiciškai teigiama istoriografijoje — Kaziui Germanui ir Jonui Gudauskiui. Jie ir iki tol turėjo aukštus postus. Pirmasis buvo Švietimo ministerijos Specialinio mokslo departamento direktorius, antrasis — Apeliacinių rūmų pirmininkas. Arti A. Smetonos tuo laiku buvęs Aleksandras Merkelis teigia, jog įtraukiant juos vyriausybėn, norėta suskaldyti besiformuojančią opozicinių jėgų koaliciją, tačiau nieko iš to neišėjo²⁸. Ir negalėjo išeiti. Juk nei A. Smetona, nei kas nors kitas iš tautininkų nesitarė su voldemarininkų lyderiais dėl vyriausybės sudarymo. Visiems buvo aišku, jog viskas liks kaip buvę. Pagaliau ir K. Germanas, ir J. Gudauskis voldemarininkų judėjime nedalyvavo, geriausiu atveju, tik atsargiai jam simpatizavo. Todėl jeigu tikrai norėta papirkti voldemarininkus, tai ne tokia menka kaina.

---

²⁸ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 507, 509.

Pagaliau gruodžio 10 d. buvo surengta pirmoji sąjūdžio ataka — Kauno ir Klaipėdos aukštosiose mokyklose įvyko mitingai, kuriuose po ugningų kalbų nutarta pradėti visuotinį studentų streiką ir tęsti jį tol, kol nebus sudaryta „tautinės vienybės vyriausybė su prof. Augustinu Voldemaru“. Priimtoje rezoliucijoje, — visur ji buvo vienoda, — buvo sakoma, kad toks sprendimas priimtas, įsitikinus, jog „vyriausybė priešaky su prezidentu A. Smetona nesugeba vesti valstybės reikalų pagal laiko ir aplinkybių reikalavimus (ką ji įrodė per eilę metų) ir, be to, neturi jokio pasitikėjimo tiek viduj, tiek užsieny“²⁹. Kaune studentai bandė surengti ir demonstraciją, tačiau policija juos išvaikė.

Idėja pirmiausia mesti mūšin lengvąją kavaleriją — t.y. sukelti studentiją, atrodo, gimė Klaipėdoje. Taip sprendžiame iš to, kad Kauno universiteto studentus streikuoti sukurstė specialiai iš Klaipėdos atvykęs Prekybos instituto studentas ateitininkas Leonas Prapuolenis, vėliau tapęs vienu iš veikliausių LAS narių. Kauno sąjūdininkai tam neprieštaravo. L. Bistras ir P. Dielininkaitis net padėjo parengti mitinguose priimtą rezoliuciją. „XX amžiaus“ redakcijoje Ignas Skrupskelis pasakojo Z. Ivinskiui, jog ypatingai karščiavosi L. Bistras, norėjęs, kad rezoliucija būtų dar griežtesnė, tačiau P. Dielininkaičiui pavyko įtikinti laikytis atsargesnės taktikos. Beje, ir pats P. Dielininkaitis prisipažino Z. Ivinskiui, kad jo pastangomis pavykę parengti „kompromisinę“ rezoliuciją³⁰.

Studentų streiko idėją rėmė ir vienas iš veikliausių sąjūdžio organizatorių Petras Karvelis, kurį valstybės saugumo pareigūnai laikė sąjūdžio centro Kaune vadovu³¹. Jis ir kvotos metu neslėpė, jog iš anksto žinojo apie studentų rengiamą demonstraciją. Žinoma, jis menkino savo vaidmenį tuose įvykiuose, teigdamas, jog apie įvyksiantį studentų mitingą sužinojo tik gruodžio 10 d. paskambinęs į „XX amžiaus“ redakciją „pasiteirauti, kas yra nauja“³².

Rezultatas buvo daug menkesnis, nei planavo studentų neramumų organizatoriai. Kibirkštį pavyko įskelti, bet laužas neįsiliepsnojo, t.y. plačioji visuomenė prie studentijos žygio neprisidėjo. Jeigu kas ir simpatizavo jam, tai to nedemonstravo. Tik Klaipėdoje gruodžio 12 d. Vytauto Didžiojo gimnazijos salėje įvyko lietuviškosios visuomenės mitingas, kuriame, organizatorių teigimu, dalyvavo apie 1500 žmonių. Jame buvo pareikštas solidarumas studentams ir priimta jų reikalavimus palaikanti rezoliucija. Aktyviausi kalbėtojai buvo J. Pajaujis ir L. Prapuolenis³³.

---

²⁹ Studentija stoja aktingon politinēn kovon, *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 15.

³⁰ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 206, 235.

³¹ 1939 03 13 VSD Kvotų skyriaus viršininko nutarimas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 441.

³² 1938 12 11 P. Karvelio tardymo protokolas, ten pat, l. 89.

³³ Studentija stoja aktingon politinēn kovon, *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 16.

Vėliau A. Sliesoraitis savo bendražygiams aiškino, jog studentų neramumai buvo sukelti labai skubotai, kaip reikiant nepasirengus. Neturėta jokio plano, viskas įvykę „dėl kai kurių karštuolių nesusivaldymo“. Anot A. Sliesoraičio, tai buvusi pagrindinė nesėkmės priežastis³⁴. Jeigu taip, tai neišvengiamai kyla klausimas, kodėl taip skubėta?

1938 m. gruodžio 12 d. buvo numatyta iškilminga A. Smetonos, lapkričio 14 d. perrinkto Valstybės prezidentu, priesaikos ceremonija. Įrodymų, kad siekta ją sutrukdyti arba bent sugadinti iškilmingą nuotaiką, neturime. Tačiau užsispyrimas žūt būt viską pradėti gruodžio 10-ąją, aštrūs pasisakymai prieš A. Smetoną studentų mitinguose tokių įtarimų kelia. Galbūt kitokiomis aplinkybėmis nepasitenkinimo A. Smetona demonstravimas iškilmių išvakarėse būtų susilaukęs didesnio pritarimo, tačiau tuomet daugelis su nerimu sekė įvykius Klaipėdoje, spėliodami, kokie bus gruodžio 11 d. įvyksiančių seimelio rinkimų rezultatai. Kaune buvo einama lažybų, ar bent vienas lietuvis bus išrinktas. Daugeliui atrodė, jog vidinės nesantaikos kurstymas tokiu sunkiu metu yra pavojingas ir nieko gero neduos. Pagaliau neramumų organizatoriai turėjo suprasti, jog valdžia turės labai patogų pretekstą griebtis griežtų slopinimo priemonių, nesukeldama didelio visuomenės pasipiktinimo.

Kaip neatsargu buvo pradėti puolimą Klaipėdos krašto seimelio rinkimų išvakarėse, parodė istorija su neva voldemarininkų gruodžio 11 d. Klaipėdoje išplautais tokio turinio lapeliais: „Lietuviai voldemarininkai! Mes, Voldemaro šalininkai, nerinkime gruodžio 11 d. dabartinių klastingų lietuviškų sąrašų. Šitos partijos nuvedė Lietuvą ir tautą į pražūtį“³⁵. Tą pačią dieną A. Sliesoraitis per Klaipėdos radiofoną padarė pareiškimą, jog tai provokacija. „Lietuvos aidas“ ir Klaipėdoje ėjęs laikraštis „Vakarai“ jo pareiškimą atsisakė paskelbti. Maža to, „Lietuvos aidas“ išpūtė šį dalyką, nes atsirado puiki proga „įrodyti“, jog neramumus kursto „daugiausia iš dvasinės pusiausvyros išėję asmenys“, o jiems vadovauja „tam tikri užsienio veiksniai, Lietuvos atžvilgiu turį dviprasmiškų tikslų“³⁶. Atsilygin-damas, A. Sliesoraitis tokius užsipuldinėjimus pavadino politiniu banditizmu ir gana nedviprasmiškai davė suprasti, jog tie nelemti lapeliai yra VSD provokacija³⁷.

Teisybės dėlei reikia pripažinti, jog gruodžio pabaigoje „Lietuvos aide“ pasirodė straipsnis, kuriame, neatsisakant versijos, kad tuos lapelius išleido voldemar-

---

³⁴ 1939 01 20 agentūrinis pranešimas (agento slapyvardis nenurodytas), *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 87, l. 35.

³⁵ Sustiprintos valstybės apsaugos metą Kaune paskelbus, *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 12.

³⁶ Ten pat.

³⁷ A. Sliesoraitis, *Laisvos Lietuvos naudai*, *Bendras žygis*, 1939, sausio 9, p. 8.

rininkai, vis dėlto buvo iškelta prielaida, kad ir vietos vokiečiai, „matydami neramumų kėlėjų intencijas“, galėjo lietuvius išprovokuoti³⁸. Tuoju po studentų mitingų užsipuldamas voldemarininkus, valdžios oficiozas stipriai uždrožė ir krikščionims demokratams: „Prie nerimo nuotaikų plitimo gyvai prisideda ir dešinioji opozicija, kuri, dangstydamosi tariamaisiais bažnyčios interesų ir tautos konsolidacijos šūkais, siekia partinių interesų patenkinimo. Kai kurie šios srovės žmonės, pasunkėjusiu valstybės gyvenimo momentu keldami nepasitikėjimą vyriausybe, siekia susidariusią padėtį išnaudoti savo siauroms partinėms ir asmeninėms užgaidoms“³⁹.

Atsakant į prasidėjusius neramumus, nuo 1938 m. gruodžio 10 d. Kauno mieste ir apskrityje buvo įvestas sustiprintos apsaugos metas. Gruodžio 13 d. „akademinės rimties“ sumetimais Kauno universitetas pirma laiko užsitarė Kalėdų atostogoms. Keletas aktyviausių triukšmautojų studentų buvo sulaikyti, tačiau atsipirko nedidelėmis bandomis. Labiausiai iš studentų nukentėjo ateitininkas Petras Kiela, kuris trims mėnesiams buvo išsiųstas į priverčiamųjų darbų stovyklą. Kauno universiteto studentus pavyko įveikti labai greitai. Klaipėdiškiai, turėdami daugiau laisvės kelti triukšmą, laikėsi ilgiau. Be to, jie buvo pasiryžę apginti ir iš Prekybos instituto dėstytojo pareigų pašalintą J. Pajaujį. Tačiau matydami, jog nieko nelaimės, 1939 m. sausio viduryje pasidavė ir jie.

Dėl studentų neramumų buvo suimti du sąjūdžio šulai — L. Bistras (gruodžio 12 d.) ir P. Dielininkaitis (gruodžio 13 d.). Klaipėdos krašto policija buvo sulaikiusi ir A. Sliesoraitį, tačiau neišmanydama, kuo jį apkaltinti, paleido. Dar vienas žymus sąjūdžio veikėjas P. Karvelis iš pradžių, gruodžio 11 d. buvo tik ištardytas — prieš jį dar nieko neturėta. Gal dėl to P. Karvelis jautėsi drąsiai ir kalbėjo tarsi būdamas tarp savų. Tą jo „paskaitą“ verta pacituoti plačiau. Pabrėžęs, jog iškilus pavojui netekti Klaipėdos krašto, būtina siekti tikros tautos vienybės, jis tęsė: „Nenormalus reiškinys, kad neskaitant tautininkų, visos kitos grupės yra atskirtos ir nedalyvauja valstybiniame darbe. Šiuo metu būtų reikalinga, kad Lietuvoj būtų tik viena politinė organizacija, kuri apimtų visas visuomenės pakraipas. Būtų reikalinga, kad tai įvyktų konsolidacijos keliu, užbėgant už akių tokios organizacijos atsiradimui be vyriausybės žinios ir pritarimo. Būtų reikalinga, kad neatidėliojant būtų sušauktas atsakingų srovių atstovų pasitarimas su vyriausybės žmonėmis išsiaiškinti vidaus ir užsienio politikos liniją ir susitarti dėl vieningos linkmės. Jokia auka šiam tautos sucementavimui neturėtų būti per didelė. Visos politinės linkmės turėtų gera valia pasižadėti sustabdyti

³⁸ Kieno naudai?, *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 30.

³⁹ Sustiprintos valstybės apsaugos metą Kaune paskelbus, *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 12.

visokią politinę veiklą ir vieningai burti visą tautą nustatytos naujos politinės linijos įgyvendinimui. Jeigu tai nebus padaryta, yra didelio pavojaus, kad susiskaldžiusi tauta, nustojus pasitikėjimo po mūsų politikos Lenkijos atžvilgiu nepasisekimo, gali virsti neatsparia medžiaga ir būti panaudota kaip aklas įrankis mūsų kaimynų jų politiniuose siekimuose⁴⁰. Į tardytojo klausimą, kokios politinės grupės turėtų įeiti į tą jo siūlomą sukurti vieningą organizaciją, P. Karvelis atsakė, jog visos — tautininkai, krikščionys demokratai, liaudininkai ir „ta politinė grupė, kuri aktyviai dalyvavo politikoje esant vyriausybėje Voldemarui“⁴¹. Tačiau jis tvirtino, jog tai tik asmeninė nuomonė, su kuria gruodžio 10 d. supažindinęs „vieną vyriausybės narį“, ir gynėsi nieko negirdėjęs, kad tarp jo minėtų grupių būtų vykę kokie nors pasitarimai.

Senas ir patyręs vilkas L. Bistras darbavosi gudriai. Valstybės saugumo pareigūnai neturėjo prieš jį jokių įkalčių, tik operatyvinę informaciją, kad L. Bistras krikščionių demokratų vardu vedė derybas su A. Sliesoraičiu dėl voldemarininkų įsitraukimo į bendrą kovą prieš A. Smetonos režimą. Tardomas, jis, žinoma, tai neigė ir tvirtino, jog A. Sliesoraitį pažįsta labai paviršutiniškai, tačiau prisipažino, kad „maždaug prieš savaitę“, t.y. gruodžio pradžioje, buvo jį susitikęs „Monikos“ kavinėje. „Vienas kitam pasipasakojom politines naujienas. Dėl bendro voldemarininkų ir krikščionių demokratų veikimo nei tuo metu, nei kitu metu su Sliesoraičiu ir kitais asmenimis nesu kalbėjęs“, — išsisukinėjo L. Bistras⁴². Klausinėjamas, ką žino apie bandymus suvienyti opozicijos jėgas, jis trumpai atsakė, jog girdėjęs „mieste kalbant“ apie tai, tačiau konkrečių asmenų nurodyti negalįs.

L. Bistras jau buvo bemanąs lengvai išsisukti, kadangi niekas iš sulaikytųjų nedavė prieš jį parodymų, tačiau VSD nusprendė, jog „Sliesoraičio ir Bistro susitikinėjimai, kurių pažintis, anot paties Bistro, buvo labai paviršutiniška, neabejotinai nustatyta, ypač paties L. Bistro paliudijimu“⁴³. L. Bistrui pakvipo priverčiamųjų darbų stovykla.

Daug rimčiau įkliuvo P. Dielininkaitis. Padarė jo bute kratą, valstybės saugumo pareigūnai rado du egzempliorius rašomąja mašinėle atspausdinto rašinio „Projektas Lietuvos santvarkos pagrindams nustatyti“ ir ankstesnį jo variantą, išmargintą P. Dielininkaičio pastabomis. Tai buvo sąjūdžio programa, paskelbta Klaipėdoje išėjusiam „Žygyje“, šiek tiek pataisius antraštę. Taigi VSD turėjo nenugin-

---

⁴⁰ 1938 12 11 P. Karvelio tardymo protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 88—89.

⁴¹ Ten pat, l. 89.

⁴² 1938 12 11 L. Bistro tardymo protokolas, ten pat, l. 86.

⁴³ 1938 12 15 L. Bistro, P. Dielininkaičio ir kitų sąjūdžio dalyvių kvotos santrauka, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 90, l. 2.

čijamą įrodymą, jog P. Dielininkaitis yra vienas iš jungtinio opozicijos sąjūdžio organizatorių, jo programos rengėjų. Vėliau draugai jam išmetinėjo dėl tokio žioplumo, nes daugelis buvo įspėję saugotis.

Vis dėlto ir L. Bistras, ir P. Dielininkaitis išvengė griežtesnių bausmių. Už tai jie turėjo labiausiai dėkoti draugams, suorganizavusiems vadavimo akciją. Ją labai smulkiai savo dienoraštyje aprašė vienas iš aktyviausiųjų vaduotojų Z. Ivinskis. Drauge su universiteto Teologijos ir filosofijos fakulteto dekanu Pranu Kuraičiu jie aplankė ne vieną aukštą valstybės pareigūną, tarp jų ir vidaus reikalų ministrą Silvestrą Leoną, VSD direktorių Augustiną Povilaitį, karštai gindami „per nesusipratimą“ bėdon papuolusius savo kolegas. Kaip bebūtų keista, jiems pavyko pasiekti, kad L. Bistras ir P. Dielininkaitis būtų nubausti labai švelniai, nors iš pradžių atrodė, jog ne kažin ką galima padaryti. Ypač rūstavo S. Leonas. A. Povilaitis buvo sukalbamesnis. 1938 m. gruodžio 16 d. vidaus reikalų ministro nutarimu L. Bistras buvo ištremtas trims mėnesiams į Alytaus apskritį, o P. Dielininkaitis šešioms mėnesiams į Vilkaviškio apskritį. Tačiau ir šios bausmės jiems greitai buvo dovanotos. L. Bistras sugrįžo į Kauną 1939 m. sausio 11 d. P. Dielininkaitis — vasario 3 d.

Beje, Z. Ivinskį tas laimėjimas gerokai nuliūdino, kai jis sužinojo, kad draugų vadavimo žygis nebuvo labai garbingas. Mat jis nuoširdžiai stebėjosi VSD direktoriaus priekaištais, dėl ko krikščionys demokratai susidėjo su voldemarininkais, ir tvirtino, jog tai neįmanomas dalykas. Todėl kai iš VSD daboklės ištrauktas P. Dielininkaitis papasakojo, jog sąjūdyje dalyvauja ir voldemarininkai, Z. Ivinskis pasijuto nesmagiai. „O juk, jei kas veikiama, reikia ir aukų /.../ Veikti, ypač taip viešai blefuojant, darant iš to veikimo bravūrą, o paskui iš paskutinių stengiantis išsiliuosuoti, nėra per daug garbingas kelias“, — neslėpdamas apmaudo, rašė jis savo dienoraštyje⁴⁴.

Sąjūdžio spauda

Taigi pirmoji sąjūdžio ataka nepasisekė. Tikriausiai studentų mitingai ir demonstracijos būtų padarę daug didesnę įspūdį, jeigu gruodžio 10-ąją būtų pasirodęs ir sąjūdžio laikraštis. Tačiau jis vėlavo.

J. Audėnas savo atsiminimuose pabrėžia, kad 1938 m. gruodžio 17 d. pasirodęs „Žygis“ buvo išleistas „žaibo greitumu“: „1938 m. lapkričio gale buvome susirinkę Sleževičiaus bute. Ten dr. P. Karveliui buvo įteikta sudėtų pinigų suma, laikraščiu

---

⁴⁴ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 236.

paruoštos medžiagos pluoštas. Su visa šia pavirže, Karvelis nedelsiant išvyko į Klaipėdą. Jis ten turėjo susitikti dr. Juozą Pajaujį, profesoriaujantį Klaipėdos Prekybos institute. Jiems reikėjo surasti laikraščio leidėją, kuris apsiimtų tuojau atspausdinti surinktą medžiagą ir pradėtų platinti⁴⁵. Tačiau J. Audėnas nutylėjo vieną labai svarbų dalyką, kurio jis negalėjo nežinoti. Į Klaipėdą turėjo vykti ir M. Sleževičius. Jo ten labai laukė, bet taip ir nesulaukė.

Sunku patikėti, kad tai išdilo iš J. Audėno atminties. Greičiausiai jam nesinorėjo gadinti 1933 m. mirusio liaudininkų lyderio reputacijos, nes būtų reikėję pasakyti, kad pastarasis tuomet paprasčiausiai išsigando. (J. Audėno atsiminimai pirmą kartą išleisti 1966 m. — *G.R.*) Ir apskritai liaudininkų vaidmuo visoje šioje istorijoje buvo gerokai kitoks, negu jį apibūdino savo atsiminimuose J. Audėnas. Prie to dar grįšime.

Laikraščiui leisti reikėjo įsteigti akcinę bendrovę. Kai P. Karvelis gruodžio 1 d. atvyko į Klaipėdą, J. Pajaujis jau buvo prikalbinęs būti fiktyviais jos steigėjais „Darbininkų balso“ laikraštyje dirbusį Anicetą Jakštą ir laivo kūriką Praną Gedvilą. Pastarasis, beje, nelabai raštingas, sutiko vaidinti ir laikraščio atsakingąjį redaktorių. Gruodžio 2 d. jie, kartu su P. Karveliu ir J. Pajajiu, nuėjo pas notarą tvarkyti „Vajaus“ bendrovės steigimo dokumentų. Reikalas vos nežlugo, nes sutartu laiku pas notarą neatėjo M. Sleževičius ir E. Galvanauskas. Kiek palaukus, J. Pajaujis paskambino E. Galvanauskui į namus, tačiau jam buvo pasakyta, kad profesorius dar miega. Po kiek laiko paskambinus dar kartą — kad jau kažkur išėjęs. P. Karvelis skambino į „Viktorijos“ viešbutį, klausdamas, ar atvyko M. Sleževičius. Atsakyta, jog ne. Laimei, notaras buvo nuolaidus ir pasiūlė tvarkyti dokumentus be M. Sleževičiaus ir E. Galvanausko, sakydamas, kad jie vėliau galės juos pasirašyti.⁴⁶

Visą bendrovės pagrindinį kapitalą (10 tūkst. Lt) P. Gedvilas ir A. Jakštas atskiru dokumentu perleido E. Galvanauskui, P. Karveliui ir M. Sleževičiui. Matyt, taip norėta apsidrausti, kad „steigėjai“ ko nors neiškrėstų. Dar dvi E. Galvanausko, P. Karvelio ir M. Sleževičiaus, „kaipo bendrovės „Vajus“ atstovų ir dalių savininkų“, sudarytos darbo sutartys su A. Jakštu ir J. Pajajiu, kuriose buvo apibrėžtos pastarųjų pareigos, atlyginimas bei kompensacijos už tai, „jeigu būtų valdžios organų sutrukdyta laisvė“, juridiskai nieko nereiškę, kadangi E. Galvanauskas ir M. Sleževičius jų taip ir nepasirašė⁴⁷.

⁴⁵ J. Audėnas, min. veik., p. 108.

⁴⁶ 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 391—392.

⁴⁷ Visi šie keturi 1938 12 02 „Vajaus“ bendrovės steigimo dokumentai saugomi viename voke, įsiūtamame į VSD kvotos bylą, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 460. Jų nuorašai ištiesai paskelbti 1939 02 27 VSD biuletenyje Nr. 48, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 184—189.

1939 m. kovo 11 d. rašytuose parodymuose Albertas Laisvėnas, vadovavęs valstybės saugumo policijai Klaipėdos krašte iki jos atšaukimo, pažymėjo, kad jau 1938 m. gruodžio 5 d. gavo žinių, jog Klaipėdoje įsisteigė kažkokia bendrovė, ketinanti leisti antivyriausybinį laikraštį. Dar po poros dienų jam tapo žinoma, kad tai „Vajus“ ir kad „Žygis“ būtinai turi išeiti gruodžio 10 d.⁴⁸. Tačiau leidėjams ne iškart pavyko rasti patikimą spaustuotę ir laikraščio spausdinimas užsitęsė ilgiau nei buvo tikėtasi. Tuo bėdos nesibaigė. Vos tik gruodžio 12 d. laikraštis pagaliau buvo išspausdintas, autonominė krašto policija uždraudė jį platinti, prisikabinusi prie vieno straipsnio nedviprasmišku pavadinimu „Ar ilgai pakėsime priespaudą?“⁴⁹. Kažkiek egzempliorių vis dėlto pavyko išnešti, tačiau A. Gaigalaitė nėra visiškai teisi, teigdama, jog „Žygis“ plačiau nepasklido⁵⁰. Atsisakius minėto straipsnio, gruodžio 17 d. laikraštis buvo išleistas iš naujo 20 tūkst. egzempliorių tiražu. Kadangi šiek tiek buvo išplatinta ir konfiskuotos laidos egzempliorių, tai istoriografijoje nurodoma tai viena, tai kita „Žygio“ išleidimo data.

Pirmasis „Žygio“ numeris buvo ir paskutinis. 1939 m. sausio 8 d. pasirodė „Bendras žygis“. Iš viso buvo išleisti trys jo numeriai. Kodėl taip greitai pasikeitė laikraščio pavadinimas ir ar tik jis pasikeitė? J. Audėnas teigia, jog „Žygi“ išleido liaudininkai ir krikščionys demokratai, tačiau policijai pabauginus leidėjus, jie „atsisakė tolimesnių planų“. Tuomet laikraščio leidimo idėją pasigavo Klaipėdos lietuviai veikėjai, daugiausia voldemarininkai, ir išleido naują laikraštį „Bendras žygis“, „kuriam „ašies“ centras jau nebedalyvavo“⁵¹.

„Bendrame žygyje“ buvo išspausdintas toks paaiškinimas: „Gerbiam. skaitytojai! Susijungus trims buv. srovėms — katalikų, liaudininkų ir nacionalistų — į vieną Lietuvių Aktyvistų Sąjungą, „Vajaus“ B-vė perėjo į naujas rankas ir imasi leisti „Bendrą Žygi“, kurs neturi organinio sąryšio su gruodžio mėnesio išleistu juo laikraščiu „Žygiu“⁵².

Taigi abu paaiškinimai, galima sakyti, sutampa, bet tai nereiškia, kad jie visiškai teisingi.

J. Audėnas nepaaiškino, ką turėjo galvoje, rašydamas apie policijos išsigandusius ir „tolimesnių planų“ atsisakiusius leidėjus — E. Galvanauską, P. Karvelį ir

⁴⁸ Min. parodymai, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 437.

⁴⁹ 1938 12 17 VSD Žinių skyriaus viršininko raštas valstybės saugumo policijos apygardų viršininkams, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 88, l. 3; 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 393; 1939 03 10 P. Gedvilo apklausos protokolas, ten pat, l. 432.

⁵⁰ A. Gaigalaitė, min. veik., p. 136.

⁵¹ J. Audėnas, min. veik., p. 108—109.

⁵² *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 24.

M. Sleževičių, ar P. Gedvilą, A. Jakštą ir J. Pajaujį. Ko gero, autorius galvojo apie tris pastaruosius, nes tik jiems teko turėti reikalų su policija, ypač „atsakingajam redaktoriui“ P. Gedvilui, kai ši konfiskavo vos išspausdintą „Žygi“⁵³. Tačiau leidžiant „Bendrą žygi“ nebedalyvavo tik A. Jakštas, nes J. Pajaujis įtarė jį bendradarbiaujant su valstybės saugumo policija ir nušalino nuo visų reikalų⁵³. P. Gedvilas pasitraukė 1939 m. vasario pradžioje, išleidus du „Bendro žygio“ numerius. Sudvejintame trečiajame ir ketvirtajame numeryje atsakinguoju laikraščio redaktoriais prisistatė veiklus voldemarininkas Stasys Puodžius. Daugiau „Bendras žygis“ nebeišėjo.

Be jokios abejonės, „Ašies“ centro Kaune santykiai su Klaipėdoje sukurtu sąjūdžio židiniu buvo labai sudėtingi ir apie tai kalbėsime atskirai. Tačiau J. Audėno teiginys, kad „Ašies“ centras nebedalyvavo leidžiant „Bendrą žygi“, gerokai prasiplenkia su tiesa. Teisybė, tas dalyvavimas nebebuvo toks aktyvus, kaip išleidžiant „Žygi“, tačiau ir su „Bendru žygiu“ buvo palaikomi santykiai, remiant jį pinigais, straipsniais ir pagaliau jį platinant. Nesileisdami į plačius įrodinėjimus, pacituosime ištraukėlę iš Z. Ivinskio dienoraščio. Štai ką Z. Ivinskis rašė 1939 m. sausio 22 d.: „Užvakar man einant į namus su Griniu, sustabdė jį Bistras. Nenorėjau klausytis, bet supratau, kad jiedu kalbėjosi „B. žygio“ reikalais. Jam reikia straipsnių. Iš Kauno turi būti kas nors nusiųsta. Turi būti taip pat organizuojama finansinė pagalba. Aš Griniui „B. Ž.“ reikalui įdaviau trisdešimt (30) litų“⁵⁴. Kažin ar bereikia ką nors pridėti?

Pirmajame „Bendro žygio“ numeryje paskelbtas pareiškimas, jog „Vajaus“ bendrovė perėjo į naujas rankas, tikriausiai buvo savotiškas galų slėpimas, keliems sąjūdžio lyderiams pakliuvus į VSD rankas. Sutarčių dėl „Vajaus“ bendrovės perdavimo kam nors kitam nebuvo sudaryta. Taigi subyra į dulkes ir teiginys, kad tarp „Žygio“ ir „Bendro žygio“ „nėra organinio sąryšio“.

Pasidėjus abu laikraščius greta, iškart krinta į akis, jog skiriasi ne tik pavadinimai. „Žygis“ prisistatė kaip „atviras ir tiesus naujos politikos laikraštis“, o „Bendras žygis“ — kaip „Lietuvių aktyvistų dvisavaitinis laikraštis“. Taigi aišku, jog sąjūdžio laikraščio pavadinimo pakeitimas yra susijęs su Lietuvių aktyvistų sąjungos įsikūrimu. Ar tai buvo suderinta su sąjūdžio iniciatoriais Kaune, mes nežinome, tačiau nėra jokios abejonės, kad bent jau P. Karvelis, dalyvavęs pasitarimuose dėl LAS įkūrimo, apie tai iš anksto žinojo. Žinoma, daugeliui „Ašies“ veikėjų nepatiko, kad jų įtaka laikraštyje ir apskritai sąjūdyje mažėja. Tačiau juk jų pasyvumas lėmė tokį rezultatą.

---

⁵³ 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 45.

⁵⁴ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 292.

Sajūdžio programa

Paėmę į rankas „Žygi“, skaitytojai rado jame straipsnį „Lietuvos ateities santvarkos pagrindai, dėl kurių sutaria visuomenės grupės“. Tai ir buvo bendruose krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų pasitarimuose parengta programa. J. Audėno liudijimu, daugiausia pasidarbavo P. Dielininkaitis ir žymus liaudininkų veikėjas Albinas Rimka⁵⁵. Beje, ant vieno valstybės saugumo pareigūnų rastų pas P. Dielininkaitį programos variantų buvo ir J. Audėno ranka rašytų pastabų, tačiau P. Dielininkaičiui pavyko išsisukti neįklampinant bendražygio⁵⁶.

Programa susideda iš 8 punktų, kuriuose apibūdinti pagrindiniai užsienio politikos principai bei uždaviniai ir numatytos krašto apsaugos, valstybės valdymo, savivaldybių, kultūros, švietimo, socialinės apsaugos didelių pertvarkymų kryptys. Apie užsienio politiką kalbama labai trumpai, pažymint, jog pirmiausia reikia rasti būdą susitarti su „didžiuoju Vakarų kaimynu“, išsaugoti Klaipėdą ir normalizuoti padėtį joje. Visa kita programos dalis panaši į Konstituciją. Joje akcentuojama, kad valstybės santvarka turi būti pagrįsta teisėtu, tolerancija ir socialiniu teisingumu, užtikrinant visiems piliečiams vienodas teises burtis į politines, kultūros ir kt. organizacijas ir neleidžiant „valstybės vairo priekyje esantiems žmonėms“ proteguoti kokios nors vienos organizacijos ar ideologijos. Pastarąjį principą buvo tikimasi įgyvendinti draudžiant aukštiesiems valstybės pareigūnams — prezidentui, ministrui pirmininkui, net ministrams — priklausyti bet kokiai partijai ar politinei organizacijai.

Ypatingo dėmesio nusipelnė punktas, kuriame kalbama apie valstybinės valdžios — Respublikos prezidento, ministrų kabineto, parlamento ir teismo — sudarymo principus bei funkcijas. Valstybinės hierarchijos viršūnėje stovi prezidentas, kurį 7 metams tiesioginiuose rinkimuose renka visi pilnateisiai Lietuvos piliečiai. Jis skiria ministrą pirmininką. Pastarojo sudarytas ministrų kabinetas turi gauti Seimo pritarimą. Ministrų kabinetas arba atskiri ministrai privalo atsistatydinti, jeigu Seimas absoliučia balsų dauguma pareiškia nepasitikėjimą. Tačiau tai rizikingas žingsnis, nes tokiu atveju prezidentas gali paleisti Seimą, paskirdamas naujo Seimo rinkimus.

Kiekvienam, susipažinusiam su šia schema, turėjo būti aišku, jog nuolatiniai gąsdinimai esą opozicija siekianti sugrąžinti Lietuvą į „partinėse rietenose nugarimzdusių Seimų viešpatavimo“, „anarchijos“ laikus, tėra tautininkų propagan-

---

⁵⁵ J. Audėnas, min. veik., p. 113.

⁵⁶ Apie tai Z. Ivinskiui papasakojo pats P. Dielininkaitis. Žr. Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 234.

dos pučiamas muilo burbulas. Pagaliau ir pats Seimas šioje scheme jau buvo tik viena iš sudėtinių parlamento dalių. Šią punkto vietą verta pacituoti visą:

„Parlamentą sudaro:

1) visų pilnateisių piliečių visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu proporcine sistema renkamas Seimas ir

2) mokslinių, kultūrinių, socialinių bei ekonominių grupių arba junginių atstovų Valstybės Taryba.

Išimtinėj Seimo kompetencijoj yra užsienių ir bendrieji vidaus politikos bei krašto saugumo reikalai ir valstybės biudžetas, o Seimo ir Valstybės Tarybos kartu — socialinių ekonominių įstatymų leidimas.

Kandidatus į Valstybės Tarybą stato socialinės ekonominės grupės betarpiškai arba jų teisėtos atstovybės, taip pat mokslo, meno ir kulto institucijos. Buvusieji prezidentai ex officio tampa Tarybos nariais.

Kandidatus į Seimą stato socialinės bei politiškai — ideologinės organizacijos ir apskritai atskiros piliečių grupės. Rinkimų sistema įvedama tokia, kad Seime būtų išvengta smulkių politinių grupių⁵⁷.

Neabejotina, kad ši programos dalis buvo rašoma, pasidėjus šalia katalikų intelektualų grupės parengtą valstybinės santvarkos projektą „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kuris 1936 m. buvo paskelbtas „Naujosios Romuvos“ žurnale⁵⁸. Tai visiškai suprantama, nes ne vienas iš šio projekto signatarų, tarp jų ir P. Dielininkaitis, dalyvavo rengiant ir „Ašies“ programą.

„Naujojoje Romuvoje“ paskelbto projekto įtaka ryški ir toje programos dalyje, kurioje kalbama apie teisinės valstybės sukūrimą, ypatingai pabrėžiant, jog teismai turi būti visiškai nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios. Buvo numatyta sukurti ir Konstitucinį teismą, kuris spręstų, ar leidžiami įstatymai nepažeidžia Konstitucijos.

Likusioje programos dalyje kalbama apie savivaldybių savarankiškumo didinimą, socialinio teisingumo principų įgyvendinimą, švietimo sistemos tobulinimą, civilinės metrikacijos įvedimą, socialinio draudimo išplėtimą, žemės ūkio kreditavimą, „apolitinės“ kooperacijos rėmimą.

Suprantama, programoje buvo numatytos tik pagrindinės didelių reformų kryptys. Pradėjus ją realizuoti, būtų tekę gerokai paplušėti konkretinant darbus, rengiant reikalingus įstatymus ir t.t.

Programa buvo paskelbta be komentarų ir paaiškinimų, kokios visuomenės grupės jai pritaria. Pirmajame „Žygio“ puslapyje, redakcijos straipsnyje „Žygi“

⁵⁷ Lietuvos ateities santvarkos pagrindai..., *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 10.

⁵⁸ Į organiškiosios valstybės kūrybą, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 8, p. 169—175.

pradėdami“ (yra duomenų, kad jį rašė J. Pajaujis)⁵⁹, irgi nenurodoma, kas tie įvairių ideologijų žmonės, susitarę dėl „pagrindinių gairių Lietuvos ateities santvarkai, kuri būtų priimtina milžiniškai lietuvių daugumai“. Visa tai rodo, jog „Ašies“ lyderiai buvo nutarę kol kas neatidengti visų kortų. Tačiau išėjo kiek kitaip. Autonominei krašto policijai konfiskavus vos išspausdintą „Žygi“, teko jį pertvarkyti. Vietoje uždrausto straipsnio J. Pajaujis įdėjo savo straipsnį „Budėkime dėl Klaipėdos“, kuriame ir praskleidė uždangą, nurodydamas, jog „bendra platforma“ yra „priešingų srovių žmonių — katalikų ir liaudininkų — susitarimo rezultatas“. Be to, jis pridėjo, kad katalikai ir liaudininkai sutaria ir su voldemarininkais kviesti A. Voldemarą į „bendrą politinį darbą“⁶⁰.

Žinoma, jokios paslapties J. Pajaujis neišdavė, nes tikriausiai jam dar nė nepradėjus rašyti šio straipsnio, valstybės saugumo pareigūnai surado pas P. Dielininkaitį programos tekstus. Tokiomis aplinkybėmis neberekėjo visko slėpti. Priešingai, siekiant padėti įkliuvusiems draugams, reikėjo parodyti valdžiai, kad už jų nugarų stovi jėga, su kuria reikia skaitytis. Todėl 1938 m. gruodžio antroje pusėje „Lietuvos žiniose“ ir „XX amžiuje“ pasirodė po keletą straipsnių, kuriuose buvo paskelbta, jog liaudininkai ir krikščionys demokratai sugebėjo įveikti visus prieštaravimus ir susitarė dirbti išvien. Juose taip pat pabrėžiama, jog labai pablogėjusi Lietuvos tarptautinė padėtis reikalauja, kad prie šios koalicijos prisijungtų ir kitos politinės grupės. Sąlyga viena — noras susitarti ir neturėjimas pretenzijų viešpatauti. Tai buvo akmuo į tautininkų daržą. Gruodžio 19 d. viename „Lietuvos žinių“ straipsnyje buvo įgelta jiems, pažymint, jog tik susitarę su liaudininkais 1926 m. tautininkai „pirmą kartą Lietuvos istorijoje“ pateko į Seimą⁶¹.

Tačiau A. Smetona atkakliai laikėsi savo politikos — jokių koalicijų, tik konsolidacija, t.y. visiškas paklusnumas režimui, kuris „geriausiai“ žino, ką reikia daryti šiuo tikrai sunkiu metu. 1938 m. gruodžio 12 d. inauguracijos iškilnių kalboje jis pabrėžė, jog „šiandien ne toks laikas, kad Lietuva galėtų žaisti koalicijų žaismą, nuo kurio yra atsisakę visi mūsų kaimynai“⁶². Tą patį, visiškai nuo savęs nieko nepridėdamas, pakartojo ir ministras pirmininkas V. Mironas, 1938 m. gruodžio 23 d. pateikdamas Seimui Ministrų tarybos deklaraciją⁶³.

⁵⁹ 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 393.

⁶⁰ Budėkime dėl Klaipėdos, *Žygis*, 1938 gruodžio 17, p. 9. Kad šio straipsnio autorius yra J. Pajaujis parodė A. Jakštas. Žr. 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 393.

⁶¹ Delsti negalima, reikia susitarti, *Lietuvos žinios*, 1939, gruodžio 19.

⁶² Tik konsoliduota, glaudi tauta, susispietusi apie savo valdžią, gali išlikti nepriklausoma, *Lietuvos aidas*, 1938, gruodžio 13.

⁶³ *Seimo stenogramos. Penktoji sesija. 110-asis posėdis, 1938 m. gruodžio 23 d.*, p. 114.

Liaudininkų ir krikščionių demokratų atstovų pasitarimuose rengiant ir svarstant programą, niekas iš voldemarininkų nedalyvavo. L. Bistras pradėjo derybas su A. Sliesoraičiu, kai viskas jau buvo padaryta. Tačiau voldemarininkų vadas buvo ne iš tų, kuriems galima pakišti sukramytą maistą. Nereikėjo nė tikėtis, kad jis pritaris „Ašies“ programai be jokių išlygų ir nebandys jos koreguoti.

Kai A. Sliesoraitis atvyko į Klaipėdą, „Žygis“ jau buvo atiduotas spausdinti. A. Jakšto liudijimu, A. Sliesoraičiui labai nepatiko kai kurie straipsniai ir dėl to jis net susipyko su J. Pajajū. Laikraštį taisant, vienas straipsnis⁶⁴, A. Sliesoraičiui reikalaujant, buvo išimtas, nors policija prie jo ir nesikabinėjo. Ir pats A. Sliesoraitis vėliau viešai prisipažino, jog nepritarė kai kurių „Žygio“ straipsnių tonui ir turiniui⁶⁵. Bet tai buvo tik pradžia.

Tačiau prieš pradėdami apie tai kalbėti, turime aptarti vieną svarbų dalyką. Šiame straipsnyje vartojami terminai: „krikščionys demokratai“, „liaudininkai“, „voldemarininkai“ dažnai yra bendrybės. Politinės diskusijos, kompromisų ieškojimai vyko ne tik tarp politinių grupių, bet ir pačiose grupėse. Vien apie tai, kas tuo metu dėjosi krikščionių demokratų stovykloje, galima parašyti monografiją. Atidžiau skaitant „Žygį“, darosi aišku, kad ir priėmus programą, „dėl kurios sutaria visuomenės grupės“, net ir tarp „Ašies“ lyderių nebuvo pasibaigusios diskusijos dėl būsimos politinės santvarkos. Antai viename iš „Žygyje“ išspausdintų straipsnių tautininkai — ta „maža uzurpatorių grupė“ — puolami ne už autoritarizmą, bet už nevykusį „gerai“ besitvarkančių autoritarinių režimų mėgdžiojimą. Nurodžius, jog vienur gali labiau tikti demokratija, kitur — autoritarizmas, tęsiama: „Ir Lietuvoje blogiausia yra ne tai, kad per 12 metų bandoma sukurti autoritarinis režimas. Blogiausia čia yra tai, kad jis kuriamas be tikro autoriteto, kad jis jokiū būdu nesugeba atsiremti į visą tautą“⁶⁶.

Panašių samprotavimų galima rasti ir naujaromuviečių deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurioje „autoritetizmas“ palankiai vertinamas kaip „drausminamoji gyvenimo forma“. Todėl nusistebėjimą kelia ne pats straipsnis, bet tai, kad jis išspausdintas greta programos, kurioje pasisakoma už demokratinės santvarkos, tegu ir ne „palaidos“, „liberalistinės“, sukūrimą. Tai jau panašu į nesuderintu smuiku griežiamą melodiją.

Vis dėlto tai — vieni niekai, palyginus su įspūdžiu, kurį daro „Žygyje“ ir „Bendrame žygyje“ paskelbtų programinių dokumentų nepanašumas.

---

⁶⁴ 1939 02 27 A. Jakšto apklausos protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 394.

⁶⁵ A. Sliesoraitis, *Laisvos Lietuvos naudai*, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 7.

⁶⁶ Kas pasidaro, kai viena partija valdo, *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 2.

„Žygyje“ paskelbtoje programoje, kaip minėjome, pabrėžiama, jog visiems piliečiams turi būti sudarytos vienodos sąlygos burtis į „politiškai ideologines“ organizacijas ir kad nė viena organizacija ar ideologija negali būti valdžios proteguojama. Tai reiškia, jog pasisakoma prieš vienpartinį režimą ir už daugiapartinės sistemos sukūrimą. Tuo tarpu „Bendrame žygyje“ paskelbtoje deklaracijoje „susiskaldymas“ į politines partijas arba sroves „šią krintingą valandą“ vadinamas tiesiog pražūtingu dalyku. Maža to, čia pat pareiškiami: „Pasirašiusieji čia įvairių ideologinių srovių ir buv. politinių partijų atstovai sunkioje valandoje sutaria, jog turi būti likviduotos visos paskiros lietuvių politinės organizacijos, neišskiriant ir tautininkų partijos, turi būti sudarytas vieningas politinis lietuvių sąjungis, kuris remtųsi vieninga veiklos programa“⁶⁷.

Tai didžiausias abiejų programinių dokumentų skirtumas. Visi kiti „Bendrame žygyje“ paskelbtos deklaracijos teiginiai (iš viso 12 punktų), galima sakyti, tik papildė ankstesniąją programą, todėl jų nebeaptarinėsime.

Deklaraciją 1938 m. gruodžio 29 d. pasirašė krikščionių demokratų, liaudininkų ir voldemarininkų atstovai klaipėdiškiai A. Sliesoraitis, J. Pajaujįs, Jonas Štaupas, L. Prapuolenis, Ignas Taunys ir Bronius Žiurys. Prierašė buvo teigiama: „Šiai platformai pritaria taip pat ir Kaune bei provincijoje gyvenantieji politinių srovių — katalikų, liaudininkų ir nacionalistų — nariai aktyvistai, tačiau jų parašai dėl suprantamų priežasčių čia nededami“⁶⁸.

Taigi vos porai savaičių praėjus nuo „Lietuvos ateities santvarkos pagrindų, dėl kurių sutaria visuomenės grupės“ paskelbimo, pagrindai apverčiami aukštyn kojom. Savaiame peršasi dvi išvados: arba tos visuomenės grupės nežino, ko siekia, arba čia kas nors ne taip.

Archyve pavyko rasti vieną labai įdomų dokumentą, „Priedą Nr. 1“ (tiesa, tik nuorašą), kuris šiek tiek išsklaido miglas. Jame voldemarininkai A. Sliesoraitis, S. Puodžius ir Stasys Kviecinskas aiškina savo požiūrį į kai kuriuos deklaracijos punktus. Tai rodo, jog deklaracijos autoriai yra voldemarininkai ir kad jiems reikėjo aiškintis dėl „Žygyje“ išspausdintos programos koregavimo. Gaila, kad dokumentas be datos. Būtų labai įdomu žinoti, kada prireikė aiškintis su koalicijos partneriais. Ko gero, dar prieš deklaracijos paskelbimą, nes tame pačiame „Bendro žygio“ numeryje greta deklaracijos yra išspausdintas straipsnis, kuriame atkartojami pagrindiniai „Priedo Nr. 1“ teiginiai⁶⁹.

---

⁶⁷ Deklaracija, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 1.

⁶⁸ Ten pat, p. 2.

⁶⁹ Lietuvių aktyvistų sąjūdis ir Prof. Voldemaro klausimas, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 3.

Svarbiausiąjį deklaracijos teiginį — politinių partijų visišką likvidavimą — voldemarininkai pareiškime aiškina taip: „Esame įsitikinę, kad Lietuvoje neprivalo būti bet kurio asmens diktatūros, o vyriausybė turi remtis tautos daugumos pareikšta valia. Tačiau partinis susiskaldymas politiniame gyvenime turi būti panaikintas ilgiems laikams, sukuriant lietuvių tautinės vienybės frontą“⁷⁰. Gali būti, jog ir tarp „Ašies“ lyderių buvo pritariančių tokiai idėjai. Prisiminkime, kad P. Karvelis, tardomas dėl studentų neramumų, kalbėjo lygiai tą patį. Vis dėlto dauguma krikščionių demokratų, o ypač liaudininkų vadovų tikriausiai buvo sukrėsti, pamatę kurlink pakrypo reikalai. Ar ne dėlto „Lietuvos žinios“ ir „XX amžius“, nuolat skelbdami apie liaudininkų ir krikščionių demokratų susitarimą dirbti išvien, nė karto net nepaminėjo voldemarininkų — nei geru, nei blogu žodžiu, tarsi jie iš viso neegzistuoti. Tuo tarpu greta deklaracijos išspausdintame straipsnyje — savotiškame deklaracijos komentare — ypatingai pabrėžiama, jog liaudininkai, krikščionys demokratai ir voldemarininkai yra sudarę tvirtą sąjungą. Esą šios trys „buvusios srovės“ yra nutarusios, jog „pati tauta turi būti suorganizuota į darnų, savo noru sutariantį politinį junginį“, o dabartinį režimą reikia pakeisti „ne pakrika demokratija, o drausminga, autoritarine demokratija“. Pastarasis naujadaras aiškinamas taip: „tauta, laisvu noru pasiskyrusi sau vadovybę, privalo jos ilgesnį laiką griežtai drausmingai klausyti“⁷¹. Deja, taip ir liko neaišku, kaip bus leista tautai tą vadovybę pasiskirti.

Minėtame „Bendro žygio“ straipsnyje į akis krinta dar vienas dalykas. Apie „vieningą politinį lietuvių sąjungį“ kalbama esamuoju laiku, o krikščionys demokratai, liaudininkai ir voldemarininkai vadinami „buvusiomis politinėmis srovėmis“. Šie teiginiai prasilenkė su tiesa, tačiau, kita vertus, nebuvo visiškai iš piršto laužti. 1938 m. gruodžio 29 d. buvo įkurta LAS. Kaip žinia, tą pačią dieną buvo pasirašyta ir ką tik mūsų aptartoji deklaracija.

LAS įkūrimas

Prasidėjus studentų neramumams, turėjusiems išaugti į kur kas platesnį judėjimą, A. Sliesoraitis iškart parodė pretenzijų jam vadovauti. Per porą įtakingų tautininkų jis bandė patekti pas V. Mironą, tvirtindamas, jog turi „įdomių politinių žinių“. Apie šį nepavykusį bandymą jis vėliau rašė: „Turėjau galvoje pasiūlyti duoti prasidedančiam judėjimui valstybei naudingą ir teisingą kryptį ir šiaip patiekti

⁷⁰ Min. dokumentas, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 94, l. 1.

⁷¹ Lietuvių aktyvistų sąjūdis ir Prof. Voldemaro klausimas, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 3.

svarstymui politinių duomenų. Man perdavė atsakymą, kurį aš skaitau nesiorientavimu ir pasityčiojimu⁷². A. Laisvėno žiniomis, A. Sliesoraitis vienam iš tų tarpininkų, žurnalistui Mikui Ilgūnui, tvirtino norįs pradėti derybas dėl naujos vyriausybės sudarymo, kad būtų išvengta kraujo praliejimo. Esą jau baigta rengtis sukilimui⁷³.

Jeigu A. Sliesoraitis iš tikrųjų taip kalbėjo, tai tik norėdamas pagąsdinti. Nuo pat pavasario voldemarininkai kuždėjosi tarpusavyje, jog laikas daryti perversmą, tačiau tai buvo tik kalbos. Kita vertus, į Klaipėdą A. Sliesoraitis atvyko ne tam, kad rašinėtu straipsnelius į laikraštį. Pasinaudodamas gana didele legalaus veikimo laisve, jis ėmė kurti organizaciją, siekdamas gana amorfinį sąjūdį paversti kovinga ir labai drausminga, įsakymais valdoma jėga.

Klaipėdoje A. Sliesoraičiui netrūko bendraminčių. Ne tik pačiame mieste, bet ir kitose krašto vietose buvo įsikūrę keliolika voldemarininkų, kadaise nukentėjusių už aktyvią veiklą. Daugiausia tai buvo už pučų organizavimą iš kariuomenės pašalinti karininkai, gavę tarnybas muitinėje, pasienio policijoje ir pan. Jie ir sudarė A. Sliesoraičio sumanytosios organizacijos branduolį. Kaip jos sukūrimo idėja patiko „Ašies“ centrui Kaune, ar buvo dėl to diskutuojama, mes nežinome. Tačiau neabejotina, kad „Ašiai“ šis sumanymas buvo žinomas. 1938 m. gruodžio 18 d. viename Klaipėdos restorane įvykusiame pasitarime dėl LAS įkūrimo dalyvavo ne tik klaipėdiečiai A. Sliesoraitis, J. Pajaujis, L. Prapuolenis ir I. Taunys, bet ir specialiai iš Kauno atvykę P. Karvelis, K. Pakštas ir Vytautas Petrusis⁷⁴. Beje, P. Karvelio dalyvavimas šiame pasitarime buvo paskutinis lašas, perpildęs VSD direktoriaus A. Povilaičio kantrybės taurę. Gruodžio 20 d. vos tik P. Karvelis išlipo iš traukinio Kauno geležinkelio stotyje, jį sulaukė valstybės saugumo pareigūnai. Nors per kvotą iš jo bei kitų bendrakeleivių nieko nepavyko išpešti, A. Povilaitis kreipėsi į vidaus reikalų ministrą S. Leoną, prašydamas ištremti P. Karvelį, „kaip pavojingą valstybės saugumui“, 3 mėnesiams į Utenos apskritį⁷⁵. Tačiau S. Leonas nusprendė sugriežtinti bausmę. 1938 m. gruodžio 21 d. nutarimu P. Karvelis trims mėnesiams buvo išsiųstas į priverčiamųjų darbų stovyklą⁷⁶.

Steigiamasis LAS susirinkimas, kuriame dalyvavo 37 kviestiniai asmenys, įvyko 1938 m. gruodžio 29 d. Jame buvo priimti Sąjungos įstatai ir išrinkta vadovybė. Slaptu balsavimu LAS generaliniu sekretoriumi buvo išrinktas A. Sliesoraitis, o į valdybą — J. Pajaujis, Valerijonas Šimkus ir J. Štaupas.

---

⁷² A. Sliesoraitis, *Laisvos Lietuvos naudai*, ten pat, p. 7.

⁷³ 1939 03 11 A. Laisvėno parodymai, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 437.

⁷⁴ 1938 12 21 VSD direktoriaus A. Povilaičio raportas vidaus reikalų ministrui S. Leonui, ten pat, l. 269.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Min. nutarimas, ten pat, l. 270.

LAS įstatuose buvo numatyta, kad jai savo įsakymais vadovauja visuotiniame susirinkime trims metams išrinktas vadas. Tačiau vadas nebuvo išrinktas, todėl jo pareigas visą laiką ėjo generalinis sekretorius A. Sliesoraitis. Iškart po steigiamojo susirinkimo jis išleido du įsakymus. Pirmuoju įsakymu buvo paskirti LAS skyrių viršininkai: J. Pajaujis — Propagandos, J. Štaupas — Administracijos, I. Taunys — Apsaugos, L. Prapuolenis — Ūkio. Labai įspūdingas antrasis A. Sliesoraičio įsakymas. Žodžiais perduoti jo savotiškai žavaus idiotizmo neįmanoma, todėl pacituosime jį visą: „Sajungos nariai sveikinas, pakeldami dešinę ranką laisvu mostu į šoną, delnu į priekį, suglaudus pirštus. Alkūnė turi būti kiek žemiau peties ir pakreipta į priekį, bet prie šono nepriglausta“⁷⁷. Nebereikia aiškinti, kas dėjosi to mažo, bet labai ambicingo vaduko galvoje.

Beje, dėl tokio sveikinimosi būdo aktyvistams teko nemažai aiškintis, nes daug kam atrodė, kad jie visai be reikalo mėgdžioja nacius. Į pastabas A. Sliesoraitis atsikirsdavo maždaug taip: „Italai ir vokiečiai pilnai pakelia ranką, aktyvistai — peties aukštyje, o tautininkai kiša ranką į kišenę“⁷⁸.

P. Žostautaitė klydo, teigdama, jog LAS vadu buvo paskelbtas A. Voldemaras⁷⁹. Tai norėta padaryti, tačiau LAS santykiai su A. Voldemaru susiklostė ne taip, kaip tikėjosi A. Sliesoraitis.

Kai mitinguojantys studentai reikalavo, kad būtų sudaryta „tautinės vienybės vyriausybė su prof. Augustinu Voldemaru“, daugelis galvojo, jog prasidėjo dar viena voldemarininkų akcija. Sunku buvo įsivaizduoti, kad tokiam reikalavimui gali pritarti krikščionys demokratai ir liaudininkai. Visų jų itin neigiamas požiūris į A. Voldemarą buvo gerai žinomas. Tarp „Ašies“ lyderių taip pat nebuvo A. Voldemaro simpatikų, tačiau siekiant įtraukti į judėjimą ir voldemarininkus, griežtą nusistatymą A. Voldemaro atžvilgiu teko gerokai sušvelninti. Kita vertus, ir voldemarininkams teko padaryti nuolaidų — atsisakyti reikalavimo, kad koalicinei vyriausybei vadovautų A. Voldemaras.

Kaip vyko šios derybos, šiek tiek matyti iš jau minėto A. Sliesoraičio, S. Puodžiaus ir S. Kviecinsko pareiškimo dėl deklaracijos. Pabrėžę, jog net neišivaizduoja, kad užsienio reikalų ministro portfelis galėtų būti atiduotas kam nors kitam, o ne A. Voldemarui, jie tęsė: „Kadangi užsienio politika esamoje padėtyje yra svarbiausias mūsų valstybės reikalas, laikytumėm prideramu, kad užsienio reikalų ministeris būtų kartu ir min. tarybos p-ku. Tačiau, kad nesusidarytų klaidingas įspūdis esą aktyvistų sąjūdis nori grąžinti tokią pat valdymo sistemą

---

⁷⁷ Lietuvių Aktyvistų Sąjungos Biuletenis 1 Nr., *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 16.

⁷⁸ 1939 03 07 VSD biuletenis Nr. 57, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, f. 1, l. 217.

⁷⁹ P. Žostautaitė, *min. veik.*, p. 301.

kaip 1927—1928 m., čia pat pareiškiamo visišką savo sutikimą, kad formuojant pirmąjį naujosios vyr. kabinetą, min. p-ku, kuriam teks perimti ir resp. prezidento funkcijas, būtų kitas asmuo, priimtinas katalikų ir liaudininkų srovėms, o prof. Voldemaras būtų šiame kabinete užsienio reikalų ministru ir min. p-ko pavaduotojas⁸⁰. Pareiškimo autoriai taip pat garantavo, jog ir A. Voldemaras tam pritaris, o dėl viso pikto prisiekė: „Jei tačiau tas nusistatymas pasirodytų pakitėjęs, jei prof. Voldemaras siektų asmeninės diktatūros, mes tam nepritarisim ir prieš tai kovosim“⁸¹. Beje, tame pačiame pareiškime voldemarininkai pažymėjo, jog nepretenduoja nei į vidaus reikalų, nei į krašto apsaugos ministrų portfelius.

Daugeliui Lietuvoje A. Voldemaro pavardė buvo griežtos diktatūros sinonimas. Todėl „Bendrame žygyje“ buvo išspausdintas straipsnis „Lietuvių aktyvistų sąjūdis ir Prof. Voldemaro klausimas“, kuriame buvo bandoma išsklaidyti tokias asociacijas, tvirtinant, jog apie A. Voldemaro asmeninio režimo įvedimą negali būti nė kalbos. „Jei sąryšy su aktyvistų sąjūdžiu buvo ir tebėra minimas prof. Voldemaro vardas, tai dėl to, jog kiekvienas šiandieną turi pripažinti, kad toji užsienio politikos orientacija, kurią prieš 8 metus tiekė prof. Voldemaras, dabar Lietuvai pasidarė būtinybė“⁸².

A. Voldemaras, žinoma, nebuvo atsisakęs minties sugrįžti valdžion, tačiau nenorėjo beatodairiškai mestis kovos prieš A. Smetoną sukurin. Tuomet jis gyveno Prancūzijoje, gaudamas Lietuvos vyriausybės paskirtą 1000 Lt. per mėnesį pašalpą. Tai buvo tikros grandinės ant A. Voldemaro rankų. Žinodamas, jog išitraukęs į LAS veiklą, netektų ir to, jo nuomone, labai menko pragyvenimo šaltinio, jis atmetė A. Sliesoraičio kvietimą atvykti į Klaipėdą užimti LAS vado postą ir netgi atsisakė parašyti „Bendram žygiui“ kokį nors straipsnį. Tai, suprantama, gerokai nuliūdino aktyvistus, nes sutikęs tapti LAS vadu, A. Voldemaras būtų ją gerokai sustiprinęs. Siekiant bent iš dalies kompensuoti šį nuostolį, „Bendrame žygyje“ buvo paskelbta nedidelė žinutė, jog „Prof. Voldemaras sveikas, stiprus ir pilnas energijos gyvena Prancūzijoje ir sveikina laisvės judėjimą Lietuvoje“⁸³. O vienos Klaipėdos parduotuvės vitrinoje aktyvistai pakabino plakatą, kuriame buvo parašyta, kad kalbos apie menką A. Voldemaro vaidmenį sąjūdyje tėra „žydu ir tautininkų“ propaganda⁸⁴.

---

⁸⁰ Min. dokumentas, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 94, l. 1.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Min. straipsnis, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 2.

⁸³ Min. žinutė, ten pat, p. 18.

⁸⁴ 1939 01 30 VSD biuletėnis Nr. 22, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 92.

A. Sliesoraičio įsakymais Klaipėdos krašte buvo įsteigta 13 LAS grupių: dešimt Klaipėdoje ir po vieną Pagėgiuose, Smalinukuose bei Šilutėje⁸⁵. Šių įsakymų paskelbimas „Bendrame žygyje“ turėjo liudyti, jog LAS sparčiai auga ir virsta galinga jėga, nušluosiančia „supuvusį“ A. Smetonos režimą. Ne tik LAS įstatuose, bet ir visokiuose viešai platinamuose aktyvistų pareiškimuose bei straipsniuose daug prometėjiškos ugnies — visur deklaruojamas pasiryžimas kovoti su apatija, sustingimu, visokiais piktnaudžiavimais valdžia, išdavystėmis ir vagystėmis. „Ne partijos bilietas, ne uniforma yra Aktyvisto požymis, bet tėvynės meilė ir troškimas Lietuvai geresnio gyvenimo“, — buvo skelbiama viename iš tokių straipsnių⁸⁶.

LAS nariams buvo keliami dideli reikalavimai. Pirmiausia jie turėjo būti „labai dori patriotai lietuviai“, pasiryžę „aktyviai, sąmoningai, drąsiai ir drausmingai dirbti Lietuvai ir Sąjungos ideologijai“⁸⁷. Stojant į LAS, reikėjo trijų jos narių rekomendacijų.

Visą LAS ideologiją galima apibūdinti dviem žodžiais: „Lietuva — lietuviams“. Jau „Bendrame žygyje“ paskelbtoje deklaracijoje randame tokius teiginius: „Užkariauti lietuviams tinkamas pozicijas pramonėje ir prekyboje“, „Kiekvienas lietuvis turi gauti savo tėvynėje darbo ir pareigą jį sąžiningai, juo produktyviau dirbti“ ir pan.⁸⁸ Vėliau šie teiginiai įvairiuose straipsniuose buvo pagilinti ir išplėtoti.

Paprastai skleidžiant tokias idėjas, nebūdavo apsieinama be antisemitizmo. Jo esama ne viename „Bendro žygio“ straipsnyje. Antisemitinė propaganda buvo nuosaiki, tačiau kartais pasitaikydavo ir labai kategoriškų teiginių. Antai agitaciniame skelbimelyje į klausimą „Kas prieš mus?“ atsakoma labai tiesmukiškai: „Žydai, lenkai, komunistai ir tautininkai“⁸⁹. Nors žydai čia minimi drauge su kitais, jiems nuo to nebuvo lengviau. Beje, „Žygyje“ į tą patį klausimą atsakyta kitaip: „Pataikūnų saujelė, susispietusi apie A. Smetoną, kurių skaičius kasdien tirpsta kaip pavasario sniegas“⁹⁰. Skirtumas tarp šių dviejų atsakymų didžiulis.

Kadangi visa A. Sliesoraičio „buhalterija“ yra dingusi be pėdsako, neįmanoma bent kiek tiksliau nustatyti, kaip LAS vadovybei sekėsi kurti padalinius už Klaipėdos krašto ribų. Čia teko dirbti slaptai, saugantis ant kojų sukeltos valstybės

---

⁸⁵ Lietuvių Aktyvistų Sąjungos Biuletėnis 2 Nr., *Bendras žygis*, 1939, sausio 30, p. 47.

⁸⁶ Lietuva bunda!, ten pat, p. 1.

⁸⁷ Lietuvių Aktyvistų Sąjungos Biuletėnis 1 Nr., *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 16; Lietuvių Aktyvistų Sąjungos Biuletėnis 2 Nr., *Bendras žygis*, 1939, sausio 30, p. 47.

⁸⁸ Deklaracija, *Bendras žygis*, 1939, sausio 8, p. 2.

⁸⁹ Min. agitacinis skelbimėlis, *Bendras žygis*, 1939, sausio 30, p. 38.

⁹⁰ Min. agitacinis skelbimėlis, *Žygis*, 1938, gruodžio 17, p. 4.

saugumo policijos; dar griežtesnė turėjo būti žmonių atranka. VSD sukaupia operatyvinė informacija rodo, jog iš Klaipėdos į didesnius miestus buvo siunčiami itin patikimi aktyvistai, turėję organizuoti slaptas trejukes. Buvo tikimasi, kad jos greitai išsaugų į didesnius vienetus. Tačiau, atrodo, jog ne kažin ką pavyko nuveikti.

Vienas LAS veiklos epizodas yra labai kontroversiškas. Turime galvoje aktyvistų ryšius su vokiečiais, bandant gauti Trečiojo Reicho paramą. Sovietinėje historiografijoje iš to paprastai būdavo daroma kategoriška išvada, jog LAS aklai vykdė nacių direktyvas ir pasitarnavo jiems užgrobiančiam Klaipėdos kraštą. Kaip neginčijamas išdavystės įrodymas būdavo pateikiamas vienas Vokietijos užsienio reikalų ministerijos archyvo dokumentas. Tai šios ministerijos referento Lietuvos klausimais Doertenbacho 1939 m. liepos 19 d. memorandumas. Jame sakoma, jog nuo 1938 m. pradžios „lietuviai aktyvistai, pasivadinę voldemarininkais“, keletą kartų kreipėsi į Tilžės gestapą bei Klaipėdoje veikiančius Reicho Užsienio reikalų ministerijos agentus, prašydami pinigų ir ginklų. Memorandume pažymima, jog aktyvistams buvo suteikta tik nedidelė finansinė pagalba, nes sunku tikėtis, kad artimiausioje ateityje voldemarininkai taps įtakinga politine jėga⁹¹.

Tai išties įdomus dokumentas, tačiau jis neįrodo, jog LAS buvo įkurta hitlerininkų nurodymu, kaip kad teigė A. Bulota⁹². Greičiau atvirkščiai.

VSD taip pat turėjo žinių, kad aktyvistai gauna finansinę paramą iš Tilžės⁹³. Žinojo ir tai, kad LAS vadai prašo daug rimtesnės pagalbos ir žada už tai atsilyginti. Pacituosime labai gerai informuoto VSD agento 1939 m. kovo 20 d. pranešimą apie vieną LAS vadovybės derybų su vokiečiais epizodą Klaipėdos atplėšimo nuo Lietuvos išvakarėse: „... šiomis dienomis aktyvistai voldemarininkai (krikdemams ir liaudininkams nežinant) kreipėsi į Noimaną, prašydami paremti vien tik voldemarininkų akcijos išplėtimą. Jie Noimanui nurodė, kad aktyvistų sąjunga turėtų pasilikti po senovei kaip propagandos įrankis (nes ją likviduoti nepatogu), o voldemarininkų akcija turėtų būti organizuojama slaptai ir atskirai. Tą akciją vokiečiai turėtų paremti ne tik finansiškai, bet ir Vokietijos vyriausybei spaudžiant Lietuvos vyriausybę, verčiant ją kapituluoti ir sudaryti voldemarininkų vyriausybę su Voldemaru priešakyje. Voldemarininkų vyriausybė už tai Vokietijai atsilygintų, suteikdama neribotą autonominę laisvę Klaipėdos krašte, atsiskaitant nuo neutraliteto, nuo politinio laviravimo tarp Lenkijos ir Vokietijos ir sutiktų įeiti į Vokietijos—Italijos bloką ir karinę sutartį su Vokietija. Į tuos

---

⁹¹ Min. dokumentas, *Geležinis vilkas, archyviniai dokumentai*, 7 rinkinys, Vilnius, 1965, p. 52—53.

⁹² A. Bulota, min. veik., p. 143.

⁹³ 1939 02 04 agento „Jurgėlos“ pranešimas bei valstybės saugumo valdininko A. Laisvėno 1939 02 17 prieraišas, *LČVA*. f. 378, ap. 13, b. 87, l. 41.

aktyvistų — voldemarininkų pasiūlymus Noimanas atsakęs gana mandagiai, tačiau neaiškiai, motyvuodamas padėties neaiškumu. Be to, iš kai kurių Noimano pareiškimų aktyvistai voldemarininkai suprato, kad vokiečiai Voldemaro asmeniui neskiria didesnės reikšmės bei dėmesio⁹⁴. Palyginę Doertenbacho memorandumą su šiuo pranešimu apie aktyvistų derybas su Klaipėdos vokiečių vadu Ernstu Neumannu, galima daryti pagrįstą išvadą, jog agentas pateikė tikrą informaciją.

Ką bekalbėtume apie aktyvistus, jie nebuvo anšliusininkų sąjungininkai. Priešingai, jie tvirtai laikėsi nuomonės, jog Klaipėdos kraštas turi priklausyti Lietuvai. Tačiau aktyvistai buvo įsitikinę, jog tėra vienas būdas išsaugoti Klaipėdą. Tai glaudai sąjunga su Vokietija. Kad A. Smetona ryšis tokiam kardinaliam posūkiui Lietuvos užsienio politikoje, jie netikėjo. „Aktyvią kovą prieš Smetonos režimą mes pradėjome ne tiek dėl pragaištingų jo vidaus politikos pasekmių, kiek dėl to, jog tolesnis šio režimo laikymas neabejotinai gresia atkritimu nuo Lietuvos Klaipėdos krašto, o gal, Dieve gink, ir pačios nepriklausomybės praradimu /.../ Jei toliau bus einama Smetonos keliu, maža tėra vilties išlaikyti Klaipėdos kraštą ir pačią valstybės nepriklausomybę. Gi įvykdžius ryžtingą užsienio politikos posūkį, kurį gali padaryti tik nauji žmonės, paėmę naują teisingą liniją, Lietuva viduje sustiprėtų, jos užsieninis svoris padidėtų, o kartu padidėtų galimūmai išlaikyti Klaipėdos kraštą ir netgi atgytų viltis atgauti prarastąsias Rytų žemes“⁹⁵, — buvo teigiama viename „Bendro žygio“ straipsnių.

Taigi aktyvistai nebuvo Lietuvos parceliuotojai. Jų sumanymas nuversti A. Smetoną, padedant Vokietijai, gali būti įvertintas tik kaip labai pavojinga avantiūra.

Sąjūdžio suirimas

„Laikome, kad tvirtesnis pagrindas, negu visi rašytieji susitarimai, yra nuoširdus pasitikėjimas vienas kito žodžiu. Politinio banditizmo lietuvių savitarpio santykiuose nepraktikuosime patys ir netoleruosime jo iš kitų pusės. Tik tokiomis sąlygomis įmanomas tas didelis mūsų pasiimtas žygis — vieningo politinio lietuvių fronto sukūrimas“, — buvo sakoma voldemarininkų pareiškime dėl „Bendrame žygyje“ paskelbtos deklaracijos⁹⁶. Savo aplinkoje A. Sliesoraitis iš pradžių taip pat pabrėždavo, jog slaptų minčių voldemarininkai neturi ir yra nusistatę susitarimus su liaudininkais ir krikščionimis demokratais vykdyti „visu sąžiningumu“. Esą taip

⁹⁴ 1939 03 20 agento „P. Pranulio“ pranešimas, ten pat, l. 25.

⁹⁵ Užsienio politika lemiamoje kryžkelėje, *Bendras žygis*, 1939, vasario 28, p. 52.

⁹⁶ Min. pareiškimas, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 94, l. 1.

bus elgiamasi ne tik plečiant opozicinį sąjūdį, bet ir nuvertus A. Smetoną. Sudarant koalicinę vyriausybę, svarbiausieji portfeliai, kaip ir susitarta, būsią atiduoti A. Voldemarui, L. Bistrui ir M. Sleževičiui⁹⁷.

„Bendrame žygyje“ irgi būdavo demonstruojamas, nevengiant patoso, „nuoširdus“ visų trijų politinių grupių bendradarbiavimas, pabrėžiant, jog visi gali susitarti, kai tikrai to nori. Tačiau dviejų gana skirtingų programinių dokumentų paskelbimas, sąjūdžiui kaip reikiant nė neįsibėgėjus, daugeliui turėjo sukelti įtarimą, kad opozicinių grupių koalicija nėra tokia stipri, kaip bandoma vaizduoti.

Krikščionys demokratai ir liaudininkai manė, jog voldemarininkai yra „žmonės be ideologijos“, turintys įtakos labai nedideliam visuomenės sluoksniui, daugiausia kariuomenei. Dauguma „Ašies“ lyderių buvo intelektualai — profesorai, docentai, žurnalistai, advokatai ir pan. Jiems pradėjus kurti rimtus A. Smetonos nuvertimo planus, prireikė žmonių, žinančių, kaip užimti paštą ir telegrafą. Tai buvo pagrindinė priežastis, paskatinusi juos bendradarbiauti su voldemarininkais. Z. Ivinskio dienoraštyje aprašytas vienas įdomus Z. Ivinskio, labai skeptiškai vertinusio katalikų sąjungą su voldemarininkais, pokalbis su filosofu Antanu Maceina 1938 m. gruodžio 19 d.: „Maceina išvedžiojo, kad voldemarininkai, kurių daugelis yra atleistų iš kariuomenės karininkų, turi su aktyviaisiais karininkais ryšių. Žodžiu, voldemarininkai, kurie yra aktyvistai be turinio ir aiškaus plano, gali duoti šarvuocių, ginklų, o tai tokiais atvejais svarbu“⁹⁸.

O dabar pacituosime VSD agento pranešimą apie jo pasikalbėjimą su J. Pajauju 1939 m. sausio mėn. Tikriausiai J. Pajaujis laikė agentą sau artimu žmogumi, nes kalbėjo labai atvirai. Jo nuomonė apie voldemarininkus ir apskritai visą koaliciją buvo tokia: „Krikdemai ir liaudininkai turi įtakos daugiau masėse, o voldemarininkai — kariuomenėje. Be kariuomenės, jeigu reiktų ginkluota jėga nuversti vyriausybę, susidarytų daug sunkumų. Voldemarininkai neturi aiškos savo ideologijos, ir jų vadai savo siekimuose nėra tokie tvirti, kad jie galėtų šių didelių politinių grupių — liaudininkų ir krikdemų — tarpe gyventi. Mes giliai tikime, kad voldemarininkai turės iširti“⁹⁹. Taigi voldemarininkus J. Pajaujis vertino lygiai taip pat, kaip ir A. Maceina, ir tai buvo ne tik jų asmeninė nuomonė.

Iš tikrųjų voldemarininkų pozicijos kariuomenėje nebuvo tokios stiprios, kaip daug kam atrodė. Pralaimėję 1934 m. pučą, karininkai daug šalčiau žiūrėdavo į visokius kurstymus sukilti. Gali būti, jog A. Sliesoraitis, keldamas kainą, L. Bistrui daug ko prižadėjo. Antai P. Kuraitis pasakojo Z. Ivinskiui, jog P. Karvelis ir kiti

---

⁹⁷ 1939 01 20 agentūrinis pareiškimas (agento slapyvardis nenurodytas), ten pat, b. 87, l. 35.

⁹⁸ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 243.

⁹⁹ 1939 01 23 agentūrinis pranešimas (agento slapyvardis nenurodytas), *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 98, l. 2.

tikėjo, kad gruodžio 10 d., prasidėjus studentų riaušėms, „pasigirs trimito garsas ir išeis kariuomenė, kuri nuvers valdžią“. Esą su voldemarininkais „buvę daug kalbėta ir sutarta“¹⁰⁰. Panašu, jog iš voldemarininkų tikėtasi kur kas daugiau, negu jie galėjo duoti, ir tai buvo viena iš nusivylimo jais priežasčių.

Gana greitai paaiškėjo, jog voldemarininkai turi daug didesnių politinių ambicijų, nei iš pradžių atrodė, ir nė nemano „ištirpti“. Beje, VSD direktorius A. Povilaitis 1938 m. gruodžio 22 d. gana draugiškai šnekučiuodamasis su Z. Ivinskiu, be kita ko, pastebėjo, jog katalikai daro didelę klaidą, eidami išvien su voldemarininkais. Esą tai labai negudru, nes atėjęs valdžion, A. Voldemaras iškart atstumtų katalikus, apsistatydamas savais žmonėmis¹⁰¹. Tikriausiai A. Povilaitis apie visa tai kalbėjo ne šiaip sau, nes žinojo, kad Z. Ivinskiui rūpi ne tik istorija ir dėstyti universitete.

Tiesą pasakius, krikščionys demokratai ir liaudininkai patys užleido pozicijas voldemarininkams, nes niekas iš „Ašies“ lyderių nepanoro persikelti į Klaipėdą. Tiesa, ten buvo J. Pajaujis, tačiau jis gana greitai atsidūrė A. Sliesoraičio šešėlyje. Areštavus P. Karvelį, „Ašies“ centro įtaka klaipėdiškiams sąjūdininkams dar labiau susilpnėjo, nes nė vienas iš įtakingesnių krikščionių demokratų ar liaudininkų lyderių jau nebesiryžo bent vienai dienai nuvykti į Klaipėdą.

Įdėmiai sąjūdį stebėjusio VSD žiniomis, jau 1939 m. sausio mėn. ir liaudininkai, ir krikščionys demokratai buvo labai nusivylę bendradarbiavimu su voldemarininkais. Ypač liaudininkai nerimavo, kad LAS veikloje per daug fašizmo¹⁰². Iš Z. Ivinskio dienoraštyje aprašytų jo pokalbių su sąjūdžio veikėjais matyti, jog VSD informacija buvo visiškai teisinga. Štai šio dienoraščio įrašas apie pokalbį, vykusį 1939 m.: „Sausio 31 d. turėjome fakulteto posėdį. Po posėdžio kalbėjome apie „B. Žygį“ ir aktyvistų grupę. Grinius man, Reiniui ir Kuraičiui pareiškė, kad jau esą kauniškiai gana nepatenkinti klaipėdiškių veikimu. Paskutinieji nepaisą direktyvų ir einą savo keliu. Griniaus žodžiais, tas frontas stipriai braškąs“¹⁰³.

Krikščionių demokratų ir liaudininkų neigiamas požiūris į LAS ypač sustiprėjo, sužinojus, kad A. Sliesoraitis veda kažkokią derybą su E. Neumannu ir kad aktyvistai naudojami Vokietijos finansine parama. Tokia A. Sliesoraičio politika nepatiko ir daugeliui kauniškių voldemarininkų. Jų nuomone, tai buvo visiškai nesuderinama su lietuvių tautine ambicija. Valdžia nutarė nepraleisti progos pasi-

---

¹⁰⁰ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 263.

¹⁰¹ Ten pat, p. 259.

¹⁰² 1939 02 13 VSD Agentūros skyriaus parengta 1939 m. sausio mėn. įvykių apžvalga, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 138, l. 2–4.

¹⁰³ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 294.

naudoti šiais prieštaravimais. 1939 m. sausio 22 d. ministras pirmininkas V. Mironas, pasikvietęs įtakingesnius kauniškius voldemarininkus: Antaną Mačiuiką, Kazį Matulevičių ir Petrą Steikūną, pabandė įkalbėti juos viešai atsiriboti nuo Klaipėdos aktyvistų. Iš VSD biuletenių matyti, jog voldemarininkų atstovai konkrečiai nieko nepažadėjo, tačiau jų nepasitenkinimas A. Sliesoraičiu dar labiau sustiprėjo. Jiems pasirodė, jog V. Mironas nusiteikęs daryti nuolaidų, todėl didėja galimybių ateiti į valdžią „evoliucijos“ keliu¹⁰⁴.

Viename pokalbyje su Z. Ivinskiu VSD direktorius A. Povilaitis apgailestavo, kad valstybės saugumo policija nebegalinti veikti Klaipėdos krašte — aktyvistai ten būtų sutvarkyti per 24 valandas¹⁰⁵. Iš tiesų Klaipėdoje aktyvistai jautėsi kaip slėptuvėje. Areštų ir tardymų jiems nereikėjo bijoti. Tačiau VSD darydavo kitokių nemalonumų. Apie tai, kaip buvo verbuojami aktyvistai ir kurstomos visokios intrigos, būtų galima sukurti įdomų nuotykių filmą. Medžiagos yra pakankamai. Nesileisdami į smulkmenas, pažymėsime, jog VSD per savo agentus gana gerai žinojo, kas dedasi LAS. Jos vadus apėmė tokia įtarinėjimo psichozė, jog A. Sliesoraitis ir J. Štaupas net J. Pajauju ėmė nebepasitikėti ir daug ką nuo jo slėpti¹⁰⁶. Pagaliau valstybės saugumo pareigūnams pasisekė priversti P. Gedvilą ir A. Jakštą padaryti pareiškimus, kad jie likviduoja „Vajaus“ bendrovę. 1939 m. vasario 6 d. „steigėjai“ perdavė saugumiečiams ir visus bendrovės steigimo dokumentus.

Tai buvo didelis VSD laimėjimas, sukėlęs sąjūdyje tikrą paniką. VSD biuletenyje ne be pasitenkinimo pažymėta, jog kai 1939 m. vasario 13 d. Dimitravo priverčiamųjų darbų stovykloje esančiam P. Karveliui buvo parodyti šie dokumentai, jis stačiai neteko žado¹⁰⁷. Galų gale jis pareiškė, jog į visus klausimus atsakinsis tik teisme¹⁰⁸. Kitą dieną buvo apklaustas ir M. Sleževičius. Kadangi jis tų sutarčių nepasirašė, tai jautėsi nepalyginamai geriau, nei P. Karvelis. M. Sleževičius trumpai pareiškė niekada nedalyvavęs jokiuose pasitarimuose dėl vyriausybės nuvertimo ir neturėjęs nieko bendra nei su „Žygio“, nei su „Bendro žygio“ leidimu. „Dėl man parodytų sutarčių, turiu pareikšti, kad apie jų sudarymą nieko nežinau. Jeigu tokios sutartys buvo sudarytos, tai be mano žinios. Tų sutarčių autoriai mano vardą panaudojo be mano žinios“, — gynėsi liaudininkų lyderis¹⁰⁹.

---

¹⁰⁴ 1939 02 01 VSD biuletenis Nr. 27, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 107—108; 1939 02 13 VSD Agentūros skyriaus parengta 1939 m. sausio mėn. įvykių apžvalga, ten pat, b. 138, l. 4—5.

¹⁰⁵ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 14.02, p. 260.

¹⁰⁶ 1930 02 09 agento „Adolfo“ pranešimas, *LCVA*, f. 378, ap. 13, b. 87, l. 59.

¹⁰⁷ 1939 02 27 VSD biuletenis Nr. 48, ten pat, b. 186, t. 1, l. 188.

¹⁰⁸ 1939 02 13 P. Karvelio tardymo protokolas, *LCVA*, f. 507, ap. 3, b. 112, l. 312.

¹⁰⁹ 1939 02 14 M. Sleževičiaus tardymo protokolas, ten pat, l. 374.

Siekdamas pagarsinti laimėjimą, VSD rekomendavo paskelbti „Vajaus“ bendrovės steigimo sutartis spaudoje. 1939 m. kovo 1 d. „Lietuvos aide“ pasirodė straipsnis „Kas tie „aktyvistai“?, kuriame buvo labai smulkiai atpasakoti visi šie dokumentai. Įspūdis buvo didžiulis. Štai kas rašoma VSD 1939 m. kovo 8 d. biuletenyje nr. 58: „Teko patirti, kad šiomis dienomis varpininkų sąjungos taryba apsilankė pas M. Sleževičių pasitarti, kaip reikia laikytis aktyvistų atžvilgiu. Sleževičius Klaipėdos aktyvistų nepasmerkęs, tačiau prie jų veiklos nei pats prisideda, nei kitiems pataria prisidėti. Jis net ėmęs neigti „B. žygio“ paskelbtas žinias, kad liaudininkų atsakingi žmonės nuoširdžiai prisideda prie aktyvistų. Tai prasiimanymas, nes jis su Klaipėdos aktyvistais neturėjęs jokių pasitarimų. Sleževičius nurodė, jog nereikia painioti liaudininkų ir krikdemų susitarimo Kaune su Klaipėdos aktyvistais.

Gauta žinių, kad dr. Grinius taip pat nenori susidėti su aktyvistais¹¹⁰.

Taigi VSD nuomonė, jog dokumentų paskelbimas paspartins sąjūdžio irimą¹¹¹, visiškai pasitvirtino. Ir anksčiau daug abejonių kėlusi A. Sliesoraičio idėja padaryti LAS „lietuvių tautinės vienybės frontu“ žlugo galutinai. Kai Vokietija užgrobė Klaipėdos kraštą, LAS buvo likviduota, o aktyvistai evakuavosi. Nei krikščionys demokratai, nei liaudininkai su jais nebeturėjo jokių reikalų.

Taisybės dėlei reikia pripažinti, jog netekus Klaipėdos krašto ir Lietuvoje prasiėdę „politiniam pavasariui“, A. Sliesoraičio idėją buvo bandyta realizuoti kitaip. Turime galvoje Patriotinio fronto kūrimą. Iš esmės tai buvo ne kas kita, kaip bandymas įgyvendinti pagrindinį „Bendrame žygyje“ paskelbtos deklaracijos teiginį, jog turi būti likviduotos visos politinės organizacijos, įskaitant ir Tautininkų sąjungą, ir sudarytas „vieningas politinis lietuvių sąjūgis“. Bet tai jau atskira tema, lygiai kaip ir tolesnė „Ašies“ veikla.

Išvados

1. 1938 m. pabaigoje susikūręs jungtinis krikščionių demokratų, liaudininkų ir voldemarininkų opozicinis sąjūdis buvo labai nedarnus, blogai koordinuotas ir draskomas prieštaravimų. Dviejų gana skirtingų programinių dokumentų paskelbimas rodo, jog partneriai labai nevienodai įsivaizdavo būsimą Lietuvos politinę santvarką.

2. Voldemarininkų ir iš dalies krikščionių demokratų iniciatyva įkurta LAS turėjo inkorporuoti į save visas politines sroves ir tapti vienintele Lietuvoje

---

¹¹⁰ Min. dokumentas, *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 220.

¹¹¹ 1939 02 27 VSD biuletenis Nr. 48, ten pat, l. 190.

politine organizacija — „lietuvių tautinės vienybės frontu“. Iš esmės tai buvo visiškai nerealaus bandymas suderinti du nesuderinamus dalykus — demokratiją ir autoritarizmą.

3. Jungtinio antismetoninės opozicijos sąjūdžio susikūrimas aiškiai parodė, jog Lietuvoje prasidėjo gili politinė krizė.

Summary

GEDIMINAS RUDIS

MOVEMENT OF JOINT OPPOSITION AGAINST PRESIDENT SMETONA IN 1938—1939

Right after the acceptance of Polish ultimatum in the March of 1938 the Christian democrats and populists who till that time had acted separately started to organize meetings in which they discussed the possibility of throwing down the Smetona regime and working out the joint political, economic and social program. This assembly was called „Ašis“. At the end of 1938 it was joined by the supporters of Voldemaras'. On the occasion that the martial law was called off in the Klaipėda province (at the request of Germany) a legal centre of the movement was established in Klaipėda which started the publishing of opposition newspaper „Žygis“ (later on — „Bendras žygis“). The movement was not harmonious. It was badly coordinated and torn by disagreements. Partners' vision of future political state order in Lithuania differed so much that two programs of the movement were released. One of the programs (developed by „Ašis“) supported the development of democratic state order and multi-party system, whereas the other one spoke for liquidation of all political organizations (including the degree of Lithuanian Nationalists) and creation of the „front of Lithuanian national unity“. Seeking to realize this idea, on the initiative of Voldemaras' supporters (backed up by Christian democrats) a union of Lithuanian activists was established in Klaipėda on December 29 of 1938. The union had to incorporate all political trends and become the only political organization in Lithuania. Actually that was an unrealistic attempt to combine the incompatible things — democracy and authoritarianism.

The joint opposition against Smetona which started so noisily and accomplished but little ceased to exist in the March of 1939. It is to mention that the cooperation between Christian democrats and populists continued but took different forms. The Voldemaras' supporters would not be invited to cooperate.